

ΙΔΡΥΜΑ ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΝΕΣΤΟΡΑ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

Δίκαιο ανηλίκων και δικαιώματα του ανθρώπου.
Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα
και το εξωτερικό

Ανάτυπο

από τον τόμο του 42ου Διεθνούς Σεμιναρίου Εγκληματολογίας (Αθήνα, 18-22 Δεκεμβρίου 1989) που οργανώθηκε από:

τη Διεθνή Εταιρία Εγκληματολογίας,
την Ελληνική Εταιρία Εγκληματολογίας και
το Ιδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Νομική Βιβλιοθήκη

Αθήνα, 1991

Δίκαιο ανηλίκων και δικαιώματα του ανθρώπου. Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό

του

Νέστορα Ε. Κουράκη*

Μορφές με τη σαγήνη της αλήθειας,
πρόσωπα με τη λαμπρότητα του λάθους,
εύστροφες κινήσεις χωρίς σκοπό.

Μαργαρίτα Καραπάνου, Ο υπνοβάτης, 1985.

1.- Όταν το 1855 ο γάλλος ιππότης Βενιαμίν Appert επισκέφθηκε τη φυλακή της Τρίπολης, βρήκε εκεί τους κρατούμενους να είναι στοιβαγμένοι σε σκοτεινές ειρκτές (cachots), χωρίς αέρα, φως και απασχόληση, επί 20 ώρες το 24ωρο. «Ανάμεσα σ' αυτούς βρισκόταν», όπως γράφει, «ένα παιδί 12 ετών, κατηγορούμενο για κλοπές»¹. Η τελευταία αυτή παρατήρηση δεν πρέπει να μας εκπλήσσει ιδιαίτερα. Η κράτηση νεαρών υποδίκων ή καταδίκων σε φυλακές για ενηλίκους και μάλιστα κατά συγχρωτισμό με τους ενηλίκους αυτούς, χωρίς κάποιους στοιχειώδεις έστω όρους υποφερτής διαβίωσης, αποτελούσε τον κανόνα για την Ελλάδα²

* Αναπληρωτή Καθηγητή Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η εργασία αυτή αποτελεί συμπλήρωμα προγενέστερων συναφών μελετών του γράφοντα. (Πρβλ. κατωτ. σημ. 1, 8, 44, 45) και διατηρεί κατά βάση τη δομή του προφορικού λόγου, με την οποία παρουσιάσθηκε την 22.12.1989 στην Αθήνα προς το 42ο διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας.

1. Le Chevalier Appert, Voyage en Grèce, Athènes: Imprimerie Royale, 1856, σελ. 44: πρβλ. και το έργο μου: Ποινική Καταστολή, Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, §213, σελ. 189.
2. Την άθλια κατάσταση των φυλακών και τον απαράδεκτο συγχρωτισμό των ανηλίκων κρατουμένων με τους ενηλίκους παραδέχθηκαν κατά καιρούς ακόμη και οι επίσημες αρχές του Ελληνικού Κράτους. Χαρακτηριστική είναι εν προκειμένω μια εγκύλιος του Υπουργείου Εσωτερικών από 4.1.1864, όπου αναφέρονται τα ακόλουθα: «(...) Οι εν ταις παρ' ήμιν φυλακαίς κατάδικοι, συνδιαιτώμενοι αδιακρίτως της ποινής, την οποίαν εκτίουσι, και της ηλικίας την οποίαν άγουσι, λαμβάνοντες δ' εν αυταίς ως αμοιβήν του εγκλήματος την αργίαν ής ένεκεν εξώκειλον ίσως εις αυτό, διάγουσι τας ημέρας της καθείρξεώς των διηγούμενοι αλλήλοις τα συμβεβηκότα του εγκληματικού βίου των, αμοιβαίως διδασκόμενοι διδάγματα ολέθρια, εξαλείφοντα από τας ψυχάς αυτών παν ίχνος μεταμελείας ή αιδούς»· βλ. Κ. Σοφιανού, Το νομικό καθεστώς της παιδικής ηλικίας και της νεότητας 1833-1900. Συναγωγή Νόμων, Διαταγμάτων, Εγκυκλίων, Καταστατικών, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, άρ. 16, τ. I, 1988, σελ. 145. Επίσης η κατάσταση αυτή είχε στηλιτευθεί έντονα και από τον φωτισμένο Εισαγγελέα Εφετών Αριστείδη Οικονόμο στην «Εφημερίδα των Φυλακών», που εξέδιδε ο ίδιος. Σε σχετικά του άρθρα ο Οικονόμος είχε μιλήσει με παρρησία για τη

(αλλά και για πολλές άλλες Ευρωπαϊκές χώρες³) έως τα τέλη του περασμένου αιώνα. Και είναι μεν γεγονός ότι η νομοθεσία προέβλεπε ήδη σχεδόν από την εγκαθίδρυση του Ελληνικού Κράτους τη χωριστή διαβίωση των ανηλίκων από τους άλλους κρατουμένους και τη σχολική τους εκπαίδευση εκεί⁴, ενώ παράλληλα εθέσπιζε κάποιο «σωφρονισμό» για ανήλικους δράστες αξιόποινων πράξεων κάτω των 10 ετών (άρθ. 82 ΠοιΝ 1834) ή και για δράστες ηλικίας 10-14 ετών, εφόσον όμως οι τελευταίοι αυτοί είχαν ενεργήσει «άνευ διακρίσεως» (άρθ. 83 ΠοΙΝ 1834)⁵. Όπως προκύπτει ωστόσο από τα διαθέσιμα στοιχεία, οι διατάξεις αυτές

«βαρβαρότητα των Ελληνικών φυλακών», που τη χαρακτηρίζει η «απανθρωπία» (τεύχ. Οκτ. 1876, σελ. 37) και είχε διατυπώσει με έμφαση τη θέση ότι «ουδέν ολεθριώτερον της εντός της αυτής φυλακής καθείρξεως της νεαράς και μάλιστα παιδικής ηλικίας μετά της ερριζωμένης ήδη εις την εγκληματική οδόν» (τεύχ. Δεκ. 1877, σελ. 67· πρβλ. και τεύχος Μαΐου 1878, σελ. 156 επ.). Τα ίδια συνέβαιναν και αργότερα, έως το 1891, οπότε ιδρύθηκε «τμήμα παιδών» στις φυλακές Συγγρού (βλ. περ. «Θέμις» Β' 1891, σελ. 108· πρβλ. αναλυτικότερα Γ.Δ. Ληξουριώτη, Κοινωνικές και νομικές αντιλήψεις για το παιδί τον πρώτο αιώνα του νεοελληνικού Κράτους, Αθήνα/Γιάννινα, Δωδώνη, 1986, σελ. 199 επ.

3. Όπως σημείωσε ο βρετανός μεταρρυθμιστής John Howard, που επί 17 χρόνια συνολικά αφιερώθηκε με πραγματικό πάθος στη μελέτη της κατάστασης και βελτίωσης των φυλακών, «σε μερικές φυλακές βλέπεις (και ποιός μπορεί να το δει αυτό χωρίς πόνο;) αγόρια δώδεκα και δεκατεσσάρων ετών ν'ακούν διακαώς τις ιστορίες που τους λένε οι εξασκημένοι και έμπειροι εγκληματίες γύρω από τις περιπέτειες, τα στρατηγήματα και τις αποδράσεις τους»: J. Howard, *The State of the Prisons in England and Wales*, Warrington 1777 κατ'ανατύπωση με πρόλογο του Martin Wright, Oxon, Professional Books, 1977, σελ. 16. Η κατάσταση αυτή φαίνεται ότι συνεχίσθηκε στη Μεγάλη Βρετανία έως τη θέσπιση του «Children's Charter» το 1908: R. Whitmore, Victorian and Edwardian Crime and Punishment, London, Batsford, 1978, σελ. 12.
4. Ιδίως κατά τα άρθ. 3 και 28 του Διατάγματος «περί σωφρονιστικής φυλακής» από 31.12.1836, (...) «τα παιδία τα μικρότερα των 14 ετών πρέπει να ειρίσκωνται κεχωρισμένα από τους άνδρας και τας γυναίκας», «να λάβωσι [δε] την αναλογούσαν εις το εξής δι'αυτούς διδασκαλίαν του σχολείου και να μάθωσιν εργόχειρόν τι». Το τελευταίο αυτό μέτρο της διδασκαλίας προβλεπόταν, εξάλλου, να «εκτανθή γενικώς εφ'όλους τους νέους καταδίκους, τους υπέρ τα 14 έτη έχοντας, και εις τον πολιτικόν βίον επιστρέφοντας, ενόσω δηλαδή δια του μέτρου τούτου δεν ματαιούται ο κύριος σκοπός της ποινής» (ενδιαφέρουσα και χαρακτηριστική του πινεύματος εκείνης της εποχής είναι εδώ η αντιδιαστολή που γίνεται, ακόμη και για νεαρούς δράστες αξιόποινων πράξεων, αφενός της διαταδαγώησης και αφετέρου «του κυρίου σκοπού της ποινής», που δεν ήταν βεβαίως άλλος από την ανταποδοτική τιμώρηση του δράστη (πρβλ. και τις αναπτύξεις που ακολουθούν κατω., § 2).
5. Για την έννοια της «διακρίσεως» (discernement), της οποίας επιβιώσεις υπάρχουν ακόμη στη διάταξη του Π.Κ. (άρθ. 34) για «διατάραξη των πινευματικών λειτουργιών ή της συνείδησης», βλ. ιδίως την ΑιτιολΕκθΣχΠΚ 1924 στην έκδ. I. Ζαχαροπούλου, Αθήναι, 1950, σελ. 106 επ. (υπ'άρθρα 85-87· επίσης τις αναπτύξεις του Κ.Γ. Γαρδίκα, Εγκληματολογία, τ. Γ' Σωφρονιστική, Αθήναι, Αφοί Τζάκα, 1965³, σελ. 714 επ. και του Γ.Δ. Ληξουριώτη, ανωτ. (σημ. 2), σελ. 184 επ.)

ουδέποτε εφαρμόσθηκαν στην πράξη⁶. Γι' αυτό και τα (κοινά ποινικά) δικαιοστήρια που έκριναν τότε τις υποθέσεις ανηλίκων, έτειναν συνήθως να εξαντλούν όλη τους την επιείκεια υπέρ αυτών των ανηλίκων, ακόμη και κατά παραγνώριση ή παραποίηση των πραγματικών περιστατικών (μετάθεση του ορίου ηλικίας, χαρακτηρισμός της εγκληματικής πράξης ως πταίσματος ή εξ αμελείας, μη λήψη υπόψη του στοιχείου της «μετά διακρίσεως» ενέργειας), έτσι ώστε ν' αποτρέψουν τον εγκλεισμό των νεαρών κατηγορουμένων μέσα στις άθλιες φυλακές εκείνης της εποχής⁷.

Βεβαίως, στο πλαίσιο του σωφρονιστικού και αντεγκληματικού συστήματος εκείνης της εποχής, όπου κυριαρχούσε το «τιμωρητικό πρότυπο»⁸, οποιαδήποτε γενικότερη σκέψη για δικαιώματα του ανθρώπου και του κρατουμένου θα φαινόταν τότε καθαρή ουτοπία. Η σκληρότητα στη μεταχείριση των κρατουμένων έφθανε μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να προβλέπεται από τον ίδιο το νόμο η δυνατότητα επιβολής, ως πειθαρχικής ποινής «ένεκα κραυγής, απειθείας, ύβρεων και ερίδων», ο περιορισμός του κρατουμένου «εις έρημον ή σκοτεινόν οικίσκον» για συνολικό διάστημα μέχρι και ενός μηνός, καθώς και η υποβολή του εις «δίαιταν άνοψον» (μόνο δηλ. με ψωμί και νερό) για ισόχρονο διάστημα (αρθ. 33, 34 Διατάγματος περί σωφρονιστικής φυλακής από 31.12.1836). Ακόμη και σε «προηγμένες» πολιτιστικά ευρωπαϊκές περιοχές, όπως τα γερμανικά κρατίδια της Πρωσσίας και της Βάδης, οι πειθαρχικές ποινές που επιβάλλονταν σε κρατουμένους τον περασμένο αιώνα, ήσαν σαφώς απάνθρωπες και βάρβαρες⁹.

-
6. Κατά τα στοιχεία αυτά, τόσο το άρθ. 83 ΠοιΝ 1834, όσο και τα άρθ. 3 και 28 του Διατάγματος «περί σωφρονιστικής φυλακής» παρέμειναν. «χάρτης άγραφος ένεκα ελλειψεως τοιούτων καταστημάτων» έως το 1891 - πρβλ. ανωτ., σημ. 1 και επίσης την Αιτιολογική Έκθεση που συντάχθηκε από τον τότε Εφέτη Α. Πεταλά περί του Αβερωφείου Σωφρονιστηρίου των Ανηλίκων περ. Θέμις Ζ' 186, 566-571: 566.
  7. Βλ. π.χ. την πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη του Γ. Μπένση, Η Δικαιοσύνη και οι παίδες εγκληματίαι εν Γαλλίᾳ και εν Ελλάδι, Θέμις Η' 1897, 578-582: 578, όπου υπογραμμίζεται ότι τις άδικες συνέπειες του νόμου «μετριάζουσι τα αισθήματα της δικαιοσύνης και φιλανθρωπίας των ενόρκων ή δικαστών». Σημειώνεται περαιτέρω ότι, κατά μία μαρτυρία, το 1891 οι ανήλικοι κάτω των 14 ετών που κρατούνταν σε όλες τις φυλακές του Ελληνικού Κράτους ήσαν μόλις δώδεκα!: Θέμις Β' 1891, 108.
  8. Για το περιεχόμενο και τις κατευθύνσεις των «προτύπων» (τιμωρητικού, προνοιακού, δικαιοϊκού), με τα οποία μπορεί ν' απεικονισθεί σχηματικά η σωφρονιστική και αντεγκληματική πολιτική μιας χώρας, βλ. ιδίως τις εισαγωγικές μου αναπτύξεις στην έκδ. «Σωφρονιστική Νομοθεσία» που επιμελήθηκα μαζί με την Κ.Δ. Σπινέλλη και με συνεργασία Ν. Κουλούρη, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σελ. 75-106: 78 επ. και τις βιβλ. παραπομπές της σημ. 7, καθώς και τις παράλληλες αναπτύξεις της Κ.Δ. Σπινέλλη στο ίδιο έργο, σελ. 27 επ.
  9. Όπως επισημαίνει ο Α.Δ. Παπαδιαμαντόπουλος, Μελέται επί του Σωφρονιστικού Συστήματος, Αθήνησιν 1881, σελ. 71, χρησιμοποιούνταν στις περιοχές αυτές π.χ. σκα-

2.– Θεωρητικό έρεισμα του «τιμωρητικού προτύπου» υπήρξε η καθολικότερη αντίληψη εκείνης της εποχής ότι κύρια αποστολή της ποινής είναι η ανταποδοτική τιμώρηση του δράστη, ώστε αυτός αφενός ν'αδρανοποιηθεί και να «πληρώσει» για το έγκλημά του και αφετέρου να προκαλέσει, με την κατάγνωση και έκτιση της ποινής του, ένα «ψυχολογικό καταναγκασμό» στα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας για συμμόρφωσή τους προς τις διατάξεις του νόμου¹⁰. Σύντομα όμως έγινε φανερό ότι η αντίληψη αυτή οδηγεί σε αδιέξοδα και αύξηση της εγκληματικής υποτροπής εάν δεν συνοδεύεται και από μια παράλληλη προσπάθεια της Πολιτείας για βελτίωση και «ανόρθωση» του ίδιου του εγκληματία, στο μέτρο που αυτό είναι εφικτό. Θεωρήθηκε μάλιστα ότι η προσπάθεια αυτή θα πρέπει να εστιάζεται κυρίως σε ανήλικους δράστες, οι οποίοι υπάρχει μεγαλύτερη ελπίδα να σωθούν παρόστοιν οι ενήλικοι, αφού «ενταύθα πρόκειται να εμποδίσωμεν εις την πρώτην εμφάνισίν της την μοχθηρίαν ἡ την κακίαν της ψυχής, του ελαττώματος εισέτι μη ἔχοντος ἢ ασθενείς ρίζας, ας σύστημα ανατροφής θέλει εξαλείψει ταχέως και εντελώς»¹¹.

Με τι μέσα, όμως, θα επιτυγχανόταν αυτή η προσπάθεια; Σύμφωνα με τις τότε αντιλήψεις, τρία ήσαν τα μέσα που έπρεπε να χρησιμοποιηθούν: Πρώτον, η εκπαίδευση και η διδαχή κάποιας τέχνης, ώστε να μπορεί ο κρατούμενος να ζήσει στη συνέχεια «δια των ιδίων χειρών»· δεύτερον, η ανατροφή, κυρίως με βάση την πρακτική ηθική και τη θρησκευτική αγωγή, ώστε να εξασθενήσουν οι «υπερφίαλες αξιώσεις του εγώ» και ν'αναπτυχθούν «τα φιλέτερα αισθήματα, εφ' ων στηρίζεται η αγαθοεργία και η θυσία»· και τρίτον, η πειθαρχία και η «παθητική» (sic) υποταγή στους νόμους, τον κανονισμό και τις διαταγές της Σωφρονιστικής διοίκησης, διότι «ο κατάδικος πρέπει να μάθη να υπακούη πρωτίστως και τούτο είναι το πρώτον αυτού καθήκον εν ταις φυλακαῖς»¹². Οι σκέψεις αυτές, που συνοψίζονται επιγραμματικά με τη φράση ότι «δια της ποινής δεν πρό-

μνιά (chaises de force), επάνω στα οποία «αι χείρες και οι πόδες του καταδίκου δένονται διμάντων ούτως, ώστε να εμποδίζηται η κυκλοφορία του αίματος και παραλύωσι, τρόπον τίνα, οι μύες».

10. Πρβλ. τις αναπτύξεις στο έργο «Ποινική Καταστολή», ανωτ. (σημ. 1), ιδίως §§ 182 επ., σελ. 157 επ. όπου και σχτ. βιβλιογραφικές παραπομπές.

11. Έτσι, σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση για το Εφηβείο Αβέρωφ (ανωτ., σημ. 6), Θέμις Z' 1896, 567.

12. Αυτόθι (σημ. 11), σελ. 569-570· πρβλ. και τον Κανονισμό του Εφηβείου Αβέρωφ, ΦΕΚ Γ' 56/3.6.1895 και (αποσπασματικά) εις: K. Σοφιανού, Το νομικό καθεστώς (ανωτ., σημ. 2), τ. II, 1988, σελ. 706.

κείται απλώς να τιμωρηθή ο ένοχος, αλλά και να iatresuθή»¹³, αποτέλεσαν την ιδεολογική βάση για την ίδρυση στην Ελλάδα του Εφηβείου Αβέρωφ. Στην καμπή αυτή μεταξύ 19ου και 20ού αιώνα φαίνεται να αντιπαλεύουν ακόμη και να «συγκατοικούν» αναγκαστικά από τη μια πλευρά το «τιμωρητικό πρότυπο», όπως αυτό αποκρυσταλλώθηκε με τη λεγόμενη «Κλασική Σχολή του Ποινικού Δικαίου» και από την άλλη το «προνοιακό πρότυπο», με κύριους εκφραστές την «ιταλική θετική σχολή» (ιδίως τον Ferri) και, σε μικρότερο βαθμό, τη «γερμανική θετική σχολή» (v. Liszt)¹⁴. Και μολονότι ορισμένες επιβιώσεις του τιμωρητικού προτύπου παρατηρήθηκαν ακόμη και στη δεκαετία του 1930¹⁵, όμως μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο η πλάστιγγα αρχίζει να κλίνει αποφασιστικά πλέον προς την κατεύθυνση του «προνοιακού προτύπου», με κύριο άξονα την χωρίς τιμωρητικό χαρακτήρα παροχή θητικής διαπαιδαγώγησης και προστασίας από την Πολιτεία προς ανήλικους «εγκληματίες» και ανήλικους ευρισκόμενους σε –οιονεί– «προεγκληματικό στάδιο» (π.χ. εγκαταλελειμμένους», χωρίς μόνιμη στέγη και εργασία)¹⁶.

3.– Η τάση αυτή αρχίζει να διαφαίνεται με ενάργεια ιδίως στον v. 1682/1919 «περί προστασίας των εις επαιτείαν, αλητείαν κ.λπ. εκδότων ανηλίκων», που συντάχθηκε κατά τα πρότυπα του βελγικού νόμου της 15.5.1912 «περί προστασίας παιδων»¹⁷. Τα κύρια χαρακτηριστικά της νέ-

13. Αυτόθι (σημ. 11), σελ. 566.

14. Πρβλ. το έργο «Ποινική Καταστολή» (ανωτ. σημ. 1), ιδίως §§221 επτ., 224 επτ., σελ. 197 επτ., 200 επτ.

15. Π.χ. Στ. Γ. Γλυκοφρύδης, Φυλακαί, τ. II, Αθήναι 1936, σελ. 194, κατά τον οποίον οι φυλακές [ενηλίκων:] είναι καταστήματα «εν τοις οποίοις εγκλείονται κατά γενικόν κανόνα, οι εχθροί της Κοινωνίας, οίτινες ως τοιούτοι πρέπει πρώτον και κυρίως να τιμωρθώσι και μετά ταύτα να καταβληθή προσπάθεια να σωφρονισθώσι».

16. Σχετική είναι εδώ η ακόλουθη περιοκοπή από την ΑιτιολΕκθΣΠΚ 1924 (ανωτ., σημ. 5), σελ. 107 (υπ'αρθρα 85-87): «Εν τη νεωτέρᾳ μεταρρυθμιστική κινήσει παρήχθη και επεκράτησε η τάσις του όσον ένεστι περιορισμού της χρήσεως των ποινών επί των νεαρών εγκληματών και της αντικαταστάσεως τούτων δια μέτρων σκοπούντων ουχί την τιμωρίαν αλλά την θητική διαπαιδαγώγησιν αυτών». Ανάλογα τονίζονται και στην Αιτιολογική Έκθεση για τον v. 5098/1931 «περί δικαστηρίων ανηλίκων» στην έκδ. «Πανδέκται» του K. Σιφναίου, ΣΤ' 1931, σελ. 802-809: 807.

17. Ο βελγικός αυτός νόμος αντικαταστάθηκε από εκείνον της 8.4.1965, που διέπεται όμως από παρόμοιες αρχές και κυρίως από την έννοια του «κινδύνου» - βλ. σχτ. G. Blondel, *La protection judiciaire de la jeunesse en Belgique*, εις Cahiers de Défense Sociale, numéro spécial με θέμα «La protection judiciaire de l'enfance», 1980, σελ. 7-20. Για την εξέλιξη και τη σημερινή κατάσταση άλλων ευρωπαϊκών νομοθεσιών όπως π.χ. η γαλλικά και η βρετανική, βλ. π.χ. Γ.Δ. Ληξαυριώτη, ανωτ. (σημ. 2, σελ. 215 επτ., I.K.Παπαζαχαρίου, Οι ανήλικοι εγκληματίαι κατά τα παρ' ημίν και αλλαχού κρατούντα,

ας τάσης είναι δύο: Πρώτον, η αντίληψη ότι η Πολιτεία νομιμοποιείται να παρεμβαίνει με (ημι)ποινικές διαδικασίες ακόμη και για μορφές συμπεριφοράς που μολονότι δεν συνιστούν *stricto sensu* εγκληματική πράξη, όμως μπορούν να θεωρηθούν, σε συνάρτηση με την προσωπικότητα του ανηλίκου, ως προθάλαμος του εγκλήματος (κυρίως νοούνται εδώ η «αλητεία» και η «επαιτεία» αλλά και ο γενικότερος τρόπος διαβίωσης με τον οποίο οι ανήλικοι «κινδυνεύουν να εξοιλισθήσουν» σε τέτοια συμπεριφορά)¹⁸. Και δεύτερον, η παροχή προς το αρμόδιο όργανο του νόμου (εν προκειμένω τον Εισαγγελέα) ευρείας διακριτικής εξουσίας «τόσον ως προς τα μέτρα, άτινα εντός του περιθωρίου του νόμου, δύναται να λάβῃ προς προστασίαν των ανηλίκων, όσον και ως προς την ενδεχομένη μεταρρύθμισιν ή αναίρεσιν αυτών»¹⁹. Ένα, δε, από τα μέτρα αυτά είναι η εισαγωγή και η παραμονή των ανηλίκων, για ορισμένο χρόνο, έως την ενηλικότητά τους, σε δημόσιο, δημοτικό, κοινωνικό ή ιδιωτικό ίδρυμα ή άσυλο, προορισμένο ή κατάλληλο για την ανατροφή, επιμέλεια και εκπροσώπησή τους (άρθ.1 ν. 1682/1919).

Οπωσδήποτε, η νέα αυτή αντιμετώπιση του προβλήματος είχε μιάν ορθή αφετηρία. Την ιδέα δηλ. ότι είναι προτιμότερο ν' αποστάσει κανείς τον ανήλικο από το τυχόν επιβλαβές γι' αυτόν οικογενειακό και κοινωνικό του περιβάλλον και να δημιουργήσει (για το καλώς εννοούμενο συμφέρον του) τους αναγκαίους όρους μιας πρόσφορης ηθικοκοινωνικής αγωγής, παρά να τον αφήσει στη μοίρα του ή να τον εγκλείσει σε κάποιο τόπο κράτησης με τιμωρητικό χαρακτήρα. Η παροχή στον ανήλικο μιας τέτοιας αγωγής αποτελεί, σύμφωνα με την ιδέα αυτή, πράξη κοινωνικής

Αθήναι, τευχ. Α' 1932, σελ. 23 επ., τευχ. Β' 1934, σελ. 122 επ.: *K.N. Βουγιούκα, Συγκριτική έρευνα επί του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, Θεσσαλονίκη, Δημοσιεύματα Εταιρείας Προστασίας Αποφυλακιζομένων Θεσσαλονίκης, αρ. 16, σελ. 7 επ., Iak. I. Φαρσεδάκη, Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1985, σελ. 145 επ., Κ.Δ. Σπινέλλη, Α. Τρωάνου, Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις, Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, σελ. 54 επ. Επίσης, από την αλλοδαπή βιβλιογραφία βλ. ιδίως *G. Kaiser, Strafvollzug im Europäischen Vergleich*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983, passim και το τρίτομο σύλλογικό έργο *Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug* με επιμ. *Fr. Dünkel, K.I. Meyer, Freiburg i. Br., Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht*, I: 1985, II: 1986, III (υπό έκδοση): επίσης *Malcolm W. Klein (ed.), Western Systems of Juvenile Justice*, Beverly Hills/London, Sage, 1984 και *V. Lorne Stewart (ed.) Justice and Troubled Children Around the World*, New York/London, N.Y. Univ. Press, I: 1980, II: 1981, III: 1981, IV: 1982.*

18. Βλ. άρθ. 1 του ν. 1682/1919, Κώδιξ Θέμιδος 1919, σελ. 101 επ., όπου και η σχ. αιτιολογική έκθεση του νόμου.

19. Έτσι, κατά την αιτιολογική έκθεση του ν. 1682/1919, ανωτ. (σημ. 18), σελ. 102.

δικαιοσύνης, αφού εξασφαλίζει στον ανήλικο τα εφόδια ενεργού συμμετοχής του στην κοινωνική ζωή, τα οποία δεν μπορεί να του δώσει η διαλυμένη οικογένειά του, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν ο ανήλικος παρουσιάζει ψυχοπαθολογικά προβλήματα στην προσωπικότητά του και χρειάζεται ειδική μεταχείριση²⁰. Τα ερωτήματα όμως που ανακύπτουν εδώ είναι, πρώτον, από πού αρύεται η Πολιτεία, που και αυτή έχει τις ευθύνες της για την εξάπλωση της εγκληματικότητας (κοινωνικοί παράγοντες, στιγματιστικές διαδικασίες), το δικαίωμα να παρεμβαίνει τόσο ρυθμιστικά, και μάλιστα πολλές φορές χωρίς την τέλεση συγκεκριμένου αδικήματος, στην ελευθερία ενός ανθρώπου²¹, και δεύτερον, μήπως στο όνομα κάποιας θολής προστατευτικής-προνοιακής αντίληψης για τον ανήλικο παραβάτη ανοίγεται τελικά ο δρόμος για την αυθαιρεσία και τη φαλκίδευση των ατομικών του δικαιωμάτων και ελευθεριών. Ωστόσο, τα ερωτήματα αυτά δεν θα μπορούσαν να έχουν απήχηση κατ'εκείνη την εποχή, όχι μόνο διότι δεν υπήρχε ακόμη η αντίστοιχη ευαισθητοποίηση στο θέμα των δικαιωμάτων του ανηλίκου²² και του κρατουμένου²³, αλλά

-
20. Η ίδεα αυτή αποκρυσταλλώθηκε αργότερα σε δύο επίσημες βρετανικές εκθέσεις («White Papers»): «The Child, the Family and the Young Offender» (H.M. Stationery Office, Cmnd 2742, London 1965) και «Children in Trouble» (H.M. Stationery Office, Cmnd 3601, London 1968) - πρβλ. J. Pitts, *The Politics of Juvenile Crime*, London etc: Sage, 1988, σελ. 5 επ.
21. Τον προβληματισμό αυτό εκφράζει σε γενικότερο επίπεδο και η παρατήρηση του Ιωάννη Γεωργάκη, ότι «δείχνει έλλειψη ρεαλισμού ή μονοπάληση της «προστασίας» των διαφόρων εννόμων αγαθών από τον Π.Ν., όταν, πριν ακόμη λάβῃ χώρα η πρόσκρουση του ανθρώπου με τις διατάξεις του, εμεσολαβήσαν και απέτυχαν εις τούτη η οικογένεια, το σχολείο, η εκκλησία, το επαγγελματικό ήθος και όλες οι θεσμικές περιοχές των οποίων το συνεκτικό νόημα αποτελεί η αγωγή του ανθρώπου εις το «εύ πράττειν»» - βλ. I.A. Γεωργάκη, Ποινικόν Δίκαιον: Προσδοκώμενα και Εφικτά, Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 64: 1989, 410-435:427.
22. Είναι π.χ. γνωστή η βάρβαρότητα με την οποία ασκείτο τότε, με ανοχή και ίσως συνενοχή της κοινωνίας, το λεγόμενο «δικαίωμα σωφρονισμού» του ανηλίκου από γονείς, δασκάλους κ.λπ. (βλ. ήδη αρθ. 1518 § 2 εδ. β' ΑΚ, το οποίο βεβαίως αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης κατ'. αρθ. 20 ΠΚ μόνον εφόσον η άσκηση του δικαιώματος δεν συνιστά κατάχρηση του κατ' αρθ. 281 ΑΚ - πρβλ. γενικότερα ΑΠ 1347/1984, Ποιν Χρ ΛΕ' 1985, 358 και ΑΠ 1745/1986, Ποιν Χρ ΑΖ' 1987, 370) καθώς και το πόσο συχνές ήσαν τότε (και είναι;) οι πειριπτώσεις «κακοποιημένων παιδιών» (βλ. σχτ. ιδίως Ελ. Αγάθωνος- (Γεωργοπούλου), Κακοποίηση, παραμέληση παιδιών. Εμπειρία ένδεκα ετών, Αθήνα, Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού, 1988, ίδιως σελ. 31 επ).
23. Σημειώνεται ότι π.χ. στο «Σύνολο Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων που καταρτίσθηκε το 1934 από τη Διεθνή Ποινική Επιτροπεία της Κοινωνίας των Εθνών, §§ 36 επ., διατυπωόταν απλώς η ευχή να μη περιλαμβάνονται «του λοιπού» μεταξύ των πειθαρχικών ποινών η «σωματική ποινή» και ο «εγκλεισμός εντός σκοτεινού κελλίου»... - βλ. το κείμενο των Κανόνων αυτών εις Δ.Ε. Καστόρχη, Η εν Ελλάδι σωφρονιστική πολιτική, Αθήναι, 1938, σελ. 77-91 και κατ' αναδημοσίευση στο έργο με επιμ. Γ. Πανούση, Βασικοί κανόνες για την μεταχείριση των κρατουμένων. Κώδικες, Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1990, σελ. 144 επ.

και διότι λόγω του πολέμου και της μικρασιατικής καταστροφής δημιουργήθηκε τότε στρατιά ολόκληρη απροστάτευτων, ορφανών ή εγκαταλειμμένων ανηλίκων, που έπρεπε να βοηθηθούν έστω και με την αναγκαστική εισαγωγή τους σε άσυλο ή αναμορφωτήριο²⁴.

Η ίδια, λοιπόν, «προνοιακή» αντίληψη χρωμάτισε αμέσως μετά και σειρά άλλων ποινικών διατάξεων στον υπό επεξεργασία – τότε – *Ποινικό Κώδικα*, με κατάληξη τη θεσμοθέτηση των γνωστών αναμορφωτικών/θεραπευτικών μέτρων και της ποινής του σωφρονιστικού περιορισμού, που χαρακτηρίζονται από τη σχετικά αόριστη διάρκειά τους (αρθ. 54 και 125, 127 Π.Κ.) και τη διαρκή δυνατότητα αντικατάστασης ή αναθεώρησής τους (άρθ. 124, 129 Π.Κ.). Επίσης σε παρόμοια ιδεολογική τροχιά κινούνται και τα νομοθετήματα που θεσπίσθηκαν την ίδια περίοδο για τα δικαιοστήρια ανηλίκων (v. 5098/1931 και a.v. 2724/1940). Στο δεύτερο μάλιστα από τα νομοθετήματα αυτά, που φέρει έντονο το στίγμα του τότε μεταξικού δικτατορικού καθεστώτος (συνδυάζει π.χ. την αναμορφωτική μεταχείριση με την ένταξη στην EON!: άρθ. 3§2) και που περιέργως δεν έχει καταργηθεί ακόμη ρητά από τη νομοθεσία μας, προβλέφθηκαν μεταξύ άλλων και οι ακόλουθες δύο αξιοσημείωτες ρυθμίσεις: αφενός ότι τα αναμορφωτικά καταστήματα προορίζονται (και) «δια τους ανηλίκους τους υπερβάντας το 7ον έτος της ηλικίας των, οίτινες (...) δίδουσιν αποδείξεις ηθικής παρεκτροπής (*ante delictum!*) ή ύπεπεσαν εις αξιοποίουνος πράξεις και εμφανίζονται ούτω έχοντες ανάγκην ειδικής αγωγής προς βελτίωσιν» (άρθ. 1)· και αφετέρου ότι η εισαγωγή στα καταστήματα αυτά μπορεί να γίνει ακόμη και με τη διοικητική οδό, δηλαδή με απλή απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, έπειτα από γνωμάτευση του δικαστή ανηλίκων (άρθ. 2 περ. α)²⁵. Επί πλέον, η επιβολή των μέτρων ή κυρώσεων αυτών μπορεί ν'ανατραπεί με ένδικα μέσα μόνο σε πολύ περιορισμένες περιπτώσεις (π.χ. έφεση μπορεί ν'ασκηθεί μόνο για απόφαση

24. Το σημείο αυτό υπογραμμίζεται ιδιαίτερα στην αιτιολογική έκθεση του v. 5098/1931, ανωτ. (σημ. 16), σελ. 803.

25. Κριτική (κατά μέγα μέρος ορθή) των διατάξεων αυτών, σε συνδυασμό και με εκείνες του ΠΚ (αρθ. 121 επ) βλ. ιδίως εις N. Παρασκευόπουλου, Η διαπαιδαγώγηση ως προβληματικός στόχος των στερητικών της ελευθερίας μέσων του ποινικού δικαίου των ανηλίκων, No B 36: 1988, 732-737 και κατά αναθεωρημένη αναδημοσίευση εις: Λ. Μαργαρίτη/ N. Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, Θεσσαλονίκη, Α.Ν. Σάκκουλας, 1989, σελ. 69 επ. Σύμφωνης γνώμης και η A. Χάιδου, Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 1989, σελ. 59 επ., ενώ περισσότερο συγκρατημένη εμφανίζεται η Αγλ. Τρωάνου-Λουλά, Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, ιδίως σελ. 197 επ.

του Δικαστηρίου Ανηλίκων, με την οποία καταδικάσθηκε ο ανήλικος σε ποινή σωφρονιστικού περιορισμού πέραν του ενός έτους: άρθ. 113, 478§1 περ. α' και 489 § 1 περ. δ' ΚΠΔ)²⁶.

4.- Οπωσδήποτε οι ασαφέστατες και περίπου αυθαίρετες αυτές ουσιαστικές και δικονομικές προϋποθέσεις στέρησης της προσωπικής ελευθερίας ενός ανηλίκου με εισαγωγή του σε αναμορφωτικό ίδρυμα (λόγω «ηθικής παρεκτροπής») ή σε σωφρονιστικό κατάστημα (π.χ. λόγω «αλητείας» κατ' άρθ. 408 ΠΚ²⁷) θα μπορούσαν επιτέλους να γίνουν έως ένα βαθμό ανεκτές εάν ο ανήλικος εύρισκε πράγματι στα ιδρύματα ή καταστήματα αυτά μιάν ατμόσφαιρα οικογενειακής γαλήνης, στοργής και συμπαράστασης (π.χ. τύπου «χωριών S.O.S.»), ώστε να ξεφύγει από την εγκληματική του «καριέρα» και ν'ανταποκριθεί ευκολότερα στις αυξημένες απαιτήσεις της κοινωνικής ζωής²⁸. Όπως όμως προκύπτει από επιτόπιες επισκέψεις δημοσιογράφων και επιστημονικές έρευνες, το περιβάλλον εκεί οδηγεί σε τελείως διαφορετικά αποτελέσματα και ευνοεί σαφώς την εγκληματική υποτροπή (τουλάχιστον σε ποσοστό 30%-40%²⁹), κυρίως λόγω της «κακής λειτουργίας» των εν λόγω ιδρυμάτων και καταστημάτων (ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, κακή μεταχείριση, μη παροχή εκπαίδευσης και μη εκτέλεση αναμορφωτικού έργου), σε συνδυασμό και με την έλλειψη προϋποθέσεων για (επανα)κοινωνικοποίηση μετά την απόλυτη³⁰. Το μόνο παρήγορο στοιχείο είναι εδώ η πολύ συγκρατη-

-
26. Με βάση τις διατάξεις αυτές κρίθηκε έται ότι δεν χωρεί έφεση κατά βουλεύματος που παραπέμπει έφηβο για ανθρωποκτονία από πρόθεση! ΑΠ 526/1988, Ποινχρ ΛΗ' 1988, 695 και ΕφΑθ 561/1988, Ποινχρ ΛΘ' 1989, 408-409.
27. Επιφυλάξεις για τη συνταγματικότητα της διάταξης αυτής περί αλητείας είχα διατυπώσει στην εργασία μου «Το 'έγκλημα' της αλητείας», στο Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης, έτος Α', τευχ. 2, Φεβρ. 1986, σελ. 3-8.
28. Πρβλ. Α. Χαϊδου, ανωτ. (σημ. 25), σελ. 67 (ως προς το κατά πόσον τέτοιου είδους παιδαγωγικά μέτρα (π.χ. τοποθέτηση σε «στέγες») έρχονται ή όχι σε αντίθεση προς τη συνταγματική έννομη τάξη βλ. τον ενδιαφέροντα διάλογο μεταξύ της Χρ. Γιαταγάνα και του Στ. Αλεξάρδη εις: N. Γαβαλά (επιμ.), Οι νεαροί παραβάτες απέναντι στην κοινωνία, τους θεσμούς, τους νόμους. Κοινωνική ένταξη ή αντιπαλότητα; Θεσσαλονίκη, Γραφείο Νεολαίας Δήμου Θεσσαλονίκης, 1986, σελ. 56 επ.
29. Πρβλ. τα στοιχεία που παρατίθενται από την A. Chaidou, Freiheitsentziehende Massnahmen gegenüber jugendlichen Delinquenten in Griechenland, εις Fr. Dünkel, Kl. Meyer, ανωτ. (σημ. 17), τ. II, σελ. 999-1048:1039. Ενδεικτικό χαρακτήρα έχουν και τα στοιχεία της Λ. Μπεζέ στην εργασία της Ανήλικοι Παραβάτες (Μελέτη 20 περιπτώσεων), Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1985, σελ. 33.
30. Έται: Nt. Πανάγου/M. Ταβουλάρη/Σ. Τσόλκα, Έρευνα για την κρατούσα κατάσταση και βελτίωση στα ιδρύματα αγωγής ανηλίκων και το σωφρονιστικό κατάστημα ανηλίκων Κορυδαλλού, Αθήνα, Σεπτ. 1985, ιδίως σελ. 40,53 του δακτυλογραφημένου κειμένου

μένη διάθεση των Ελλήνων Δικαστών να διατάσσουν την τοποθέτηση ανηλίκων σε ιδρύματα ή σωφρονιστικά καταστήματα: σύμφωνα με συνολικές στατιστικές για την περίοδο 1973-1985, μόλις σ'ένα ποσοστό 3,14% (μέσος όρος) των παιδιών που υποβάλλονται σε αναμορφωτικά μέτρα επιβλήθηκε το ιδρυματικό μέτρο της τοποθέτησης σε κρατικό ίδρυμα αγωγής κατ' άρθ. 122§1 περ. δ' ΠΚ, ενώ και για τους εφήβους η επιβολή ιδρυματικών κυρώσεων είναι εξαιρετικά σπάνια (1,4% τοποθετήσεις σε κρατικό κατάστημα αγωγής για την προαναφερθείσα περίοδο και 0,8% περιορισμοί σε σωφρονιστικό κατάστημα)³¹. Επίσης και οι περιπτώσεις τοποθέτησης ανηλίκου σε ίδρυμα για ηθική παρεκτροπή (ιδίως για διαφυγή από το σπίτι), μολονότι φαίνεται να είναι αρκετά συχνές (π.χ. 32,5% κατά συνολικά στοιχεία της ΕΣΥΕ για το 1985)³², δεν αποκτούν όμως ιδιαίτερη βαρύτητα προς το παρόν λόγω του περιορισμένου αριθμού των εγκλείστων ανηλίκων σ'αυτά (6 ανήλικες 16-18 ετών στο ίδρυμα Θηλέων και 8 ανήλικοι 15-19 ετών στο ίδρυμα αρρένων, κατά την επιστημονική έρευνα που έγινε το 1985)³³. Αντίθετα, ανησυχητικό πρόβλημα υπάρχει με την προσωρινή κράτηση ανηλίκων. Ενώ δηλαδή οι ανήλικοι κρατούμενοι (*κατάδικοι*) με ποινή σωφρονιστικού περιορισμού ήσαν για το 1985 122, ο αντίστοιχος αριθμός ανηλίκων υποδίκων που κρατήθηκαν

(υπό δημοσίευση στον Τιμητικό Τόμο του Ηλία Δασκαλάκη, που εκδίδεται προσεχώς από το «Πάντειον Πανεπιστήμιο»). Με ανάλογο τρόπο εκφράζεται και ο δημοσιογράφος Γ. Λιάνης (στο βιβλίο του: Φυλακές - Νίκος Κοεμπέζης, Αθήνα, Κάκτος, 1982, σελ. 261) σχετικά με το Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων της Κασσαβέτειας Βόλου: το αποκαλεί «Ανώτατη Σχολή Κακών Τεχνών, μία μοναδική σχολή διαφθοράς, όπου στα σωθικά της εκτέφονται οι μελλοντικοί φονιάδες, οι μελλοντικοί κακοποιοί, κλέφτες, απατεώνες, αγύρτες, βιαστές και τσαρλατάνοι». Η ακαταλληλότητα αυτή των ιδρυμάτων αγωγής και των άλλων συναφών καταστημάτων για ανηλίκους στη χώρα μας, που δίκαια επισημαίνεται από πολλές πλευρές (π.χ. στο έργο των Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, ανωτ. [σημ. 17], σελ. 95 επ.), φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την κατάσταση που επικρατούσε στα αντίστοιχα καταστήματα και ιδίως στο Εφηβείο Αβέρωφ κατά τα πρώτα έτη της λειτουργίας του, αλλά και αργότερα. Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, η εν λόγω φυλακή «είναι ωργανωμένη και λειτουργεί κατά σύστημα σωφρονιστικόν» - βλ. Ι.Π. Πετρουνάκου, Άι φυλακάι μας και η δικαιοσύνη μας, Εν Αθήναις, 1936, σελ. 7^ο πρβλ. και τα όσα αναφέρει ο τότε Γεν. Επιθεωρητής των Φυλακών του Κράτους Ηλίας Λαγάκος σε άρθρο του στο περ. «Έργασία» της 30.7.1933, κατά παράθεση στο έργο «Ποινική Καταστολή», ανωτ. (σημ. 1), σελ. 218.

31. Βλ. Α. Χάιδου, ανωτ. (σημ. 25), σελ. 74, 100-102.

32. Συγκεκριμένα, στους 80 ανηλίκους που είχαν τοποθετηθεί σε Ιδρύματα Αγωγής, για τους 16 ο λόγος ήταν «αντικοινωνική συμπειριφορά (ήθικός κίνδυνος, ανήθικη διαβίωση)» - βλ. Εθν. Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική της Δικαιοσύνης 1985, Αθήνα 1988, πίνακας Γ: 8, σελ. 132· Πρβλ. και Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 58.

33. Ντ. Πανάγου/Μ. Ταβουλάρη/Σ. Τσόλκα, ανωτ. (σημ. 30), σελ. 25, 41.

την ίδια χρονιά έφθασε τους 183 (!), δηλαδή ο λόγος μεταξύ ανηλίκων καταδίκων και ανηλίκων υποδίκων είναι 2:3! Το πρόβλημα αυτό γίνεται μάλιστα ακόμη οξύτερο όχι μόνο διότι η προσωρινή κράτηση πρέπει να διατάσσεται γενικά με πολύ μεγάλη περίσκεψη (πόσο μάλλον κατ'ανηλίκων) λόγω του τεκμηρίου της αθωότητας (άρθ. 6§2 ΕΣΔΑ), αλλά και διότι το νομοθετικό έρεισμα που αναζητήθηκε προς στιγμήν για την επιβολή της, από την πολύκροτη απόφαση ΠλημΑθ 1477/1984, Ποινχρ ΛΔ' 1984, 444-448 (μία από τις ελάχιστες πρόσφατες δημοσιευμένες στον Τύπο αποφάσεις για το φλέγον αυτό θέμα), είναι αντίθετο εν πολοίς προς κάθε έννοια επιείκειας και κάθε ορθολογική μεθοδολογία ερμηνείας του δικαίου³⁴.

5.—Το προνοιακό πρότυπο άσκησε έντονη επίδραση, μέσω της Σχολής της Νέας Κοινωνικής Άμυνας³⁵, ακόμη και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου της 4.11.1950, η οποία ως γνωστόν αποτελεί και για την Ελλάδα εσωτερικό δίκαιο, αυξημένης μάλιστα τυπικής ισχύος σε σχέση με τους άλλους νόμους (v.δ. 53 της 19/20.9.1974 και άρθ. 28§1 Συντ.).

Ειδικότερα, κατά το άρθ. 5§1 περ. δ' και ε' της Σύμβασης αυτής, «ουδείς επιτρέπεται να στερηθεί της ελευθερίας του ειμήντις τας ακολούθους περιπτώσεις και συμφώνως προς την νόμιμον διαδικασίαν:....

34. Ενδεικτική του πνεύματος με το οποίο η απόφαση αυτή αντιμετώπισε το όλο θέμα είναι η ακόλουθη περικοπή: «Τυχόν εφαρμογή και αποδοχή της αντιθέτου, μη υιοθετουμένης παρά του Συμβουλίου [=επιεικέστερης] απόψεως θα είχεν ως αποτέλεσμα [...] την δημιουργίαν αισθήματος αποτυχίας και ανασφαλείας εις τους πολίτας και την κοινωνίαν εν γένει με σαφή αντανάκλασην κατά του κύρους και σχόλια δια την αποτελεσματικότητα της δικαστικής λειτουργίας» (σελ. 448). Κριτική για την απόφαση αυτή, που ελήφθη μάλιστα έπειτα από αντίθετη εισαγγελική πρόταση (αυτόθι, σελ. 448-450), βλ. ίδιως εις Αθ. Κονταξή, Περί προφυλακίσεως ανηλίκων μετά τον v. 1128/81, Ποινχρ ΛΔ' 1984, 555-558, Αγλ. Τρωάνου-Λουλά, ανωτ. (σημ. 25), σελ. 140 (πρβλ. ταυτόσημη διατύπωση και εις Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωάνου, ανωτ. σημ. 17, σελ. 184) και Παν. Καίσαρη, Νομικά ζητήματα σε δίκες ανηλίκων, Ποινχρ Μ' 1990, 121-127: 125 επ. όπου και πλήρης τεκμηρίωση του όλου προβλήματος. Ήδη η νομολογία φαίνεται να πραγματοποιεί στροφή προς την κατεύθυνση της επιεικέστερης λύσης: Πλημ. Θεσ. 843/1989, Ποινχρ Μ' 1990. 222-223. Βλ. επίσης τη σχτ. έρευνα της Ιωάννας Σωτήρχου στην Ελευθεροτυπία της 20 και 21.8. 1990, σελ. 20-21, με τοποθετήσεις του Στ. Αλεξιάδη, του χρ. Μπάκα και του υπογράφοντα. *De lege ferenda* ίσως θα έπρεπε, νομίζω, να επιτρέπεται η προσωρινή κράτηση ανηλίκων μόνο για νεαρούς άνω των 16 ετών, καπηγορούμενους για πράξη ή πράξεις που αντιμετωπίζονται κατά νόμο ως κακουργήματα και μόνο για χρονικό διάστημα το πολύ 3 μηνών, μέσα σε κέντρα κράτησης εκπαιδευτικού χαρακτήρα (πρβλ. και κατωτ. § 12).

35. Για τη σχολή αυτή βλ. π.χ. το έργο «Ποινική καταστολή», ανωτ. (σημ. 1), §§ 255 επ., σελ. 238 επ., όπου και σχτ. βιβλιογραφικές παραπομπές.

«δ) εάν πρόκειται περί νομίμου κρατήσεως ανηλίκου, αποφασισθείσης δια την επιτήρησιν της ανατροφής του, ή την νόμιμον κράτησίν του ίνα παραπεμφθεί ενώπιον της αρμοδίας αρχής» «ε) εάν πρόκειται περί νομίμου κρατήσεως [απόμων δυναμένων να μεταδώσωσι μεταδοτικήν ασθένειαν, φρενοβλαβούς, αλκοολικού, τοξικομανούς ή] αλήτου».

Κυρίως ενδιαφέρει εδώ, στο πλαίσιο του Δικαίου των Ανηλίκων, η πρώτη από τις δύο αυτές ομάδες περιπτώσεων, δηλαδή η §1 περ. δ³⁶. Όπως παρατηρούν οι ερμηνευτές αυτής της διάταξης, το γεγονός πως μπορεί κανείς να κρατηθεί «δια την επιτήρησιν της ανατροφής του» σημαίνει ότι δεν απαιτείται καν να είναι αυτό το πρόσωπο ύποπτο ή ένοχο διάπραξης ενός (*stricto sensu*) αδικήματος, αλλ' αρκεί να τεκμαίρεται βάσιμα ότι π.χ. η ανάπτυξη της υγείας του βρίσκεται σε κίνδυνο, λόγω χρήσης τοξικών ουσιών. Δεν απαιτείται επίσης η απόφαση να προέρχεται από δικαστικό όργανο, αφού γίνεται λόγος απλώς για «νόμιμη κράτηση»³⁷. Πολλές φορές μάλιστα, όπως παρατηρείται, ο ανήλικος μένει ανυπεράσπιστος στις τυχόν αυθαιρεσίες των διοικητικών οργάνων, αφού η σύλληψή του γίνεται έπειτα από υπόδειξη και προτροπή των ίδιων των συγγενικών του προσώπων, τα οποία επιδιώκουν ν' απαλλαγούν απ' αυτόν³⁸. Ισως μάλιστα η διαδικασία αυτή εξηγεί, κατά την άποψη των ίδιων συγγραφέων, την πραγματικά ελάχιστη έκταση εφαρμογής της διάταξης του άρθ. 5§1 περ. δ³⁹, αφού οι ανήλικοι δύσκολα μπορούν ν' αναλάβουν μόνοι τους το βάρος μιάς τέτοιας δικαστικής περιπέτειας³⁹. Σε μια από

36. Για την περίπτωση των αλητών βλ. κυρίως *Th. Douraki*, *La Convention européenne des droits de l'homme et le droit à la liberté de certains malades et marginaux*, Paris, L.G.D.J., 1986, σελ. 118 επ., όπου και αναφορά στην υπόθεση *Guzzardi* (requête No 7367/1976).
37. *P. van Dijk, G.J.H. van Hoof*, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Dewenter/Antwerp etc., Kluwer, 1984, σελ. 217. Όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες (Τ.Ρ. III, 724) για τη διάταξη του άρθ. 5 § 1 περ. δ³ ΕΣΔΑ, ο κύριος λόγος θέσπισής της ήταν καθαρά προστατευτικός, δηλ. η σκέψη να θεωί ο ανήλικος υπό κράτηση «για να εξασφαλισθεί η απομάκρυνσή του από επιβλαβείς μορφές περιβάλλοντος»... βλ. *J.E.S. Fawcett*, *The Application of the European Convention on Human Rights*, Oxford, Clarendon Press, 1987, σελ. 90.
38. *St. Trehsel*, *Die Garantie der persönlichen Freiheit in der Straßburger Rechtsprechung*, EuGRZ 1980, 514 επ., 526. Το απαράδεκτο αυτό φαινόμενο να ζητούν οι ίδιοι οι γονείς την εισαγωγή των παιδιών τους σε ίδρυμα ή σωφρονιστικό κατάστημα δεν είναι, δυστυχώς, ασύνηθες και στη χώρα μας, όπως προκύπτει από τα σχετικά στοιχεία που βλέπουν το φως της δημοσιότητας, π.χ. την «καρτέλα εισόδου» μιας κρατούμενης σε ίδρυμα ανηλίκων («..., η μητέρα μου φρόντισε να με φέρουν εδώ...»: περ. «Ένα» της 12.2.1987, όπου «φάκελος»-αφίέρωμα του Γ. Πεχλιβανίδη με τίτλο «Φυλακές, ο κόσμος της σωπής») και την εντυπωσιακή ειδησεογραφία με τίτλο «Ο πατέρας του δεν κατάφερε να τον ... στείλει στην φυλακή», εφημ. «Έθνος» της 15.12.1984.
39. *St. Trehsel*, ανωτ. (σημ. 38), 526.

τις σπάνιες αυτές περιπτώσεις εφαρμογής της υπό εξέταση διάταξης, εκδικάσθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων η υπόθεση ενός ελβετού 16 περίπου ετών που κρατήθηκε επί 8 και πλέον μήνες (Οκτ. 1977 - Ιούνιος 1978) σ'ένα ελβετικό «κέντρο παρατήρησης» ως ύποπτος κλοπών και οδικών παραβάσεων. Η Επιτροπή θεώρησε ότι η κράτηση αυτή, αν και «σχετικά μακρόχρονη», δεν ήταν αφ'εαυτής αρκετή για να τεθεί υπό αμφισβήτηση ο σκοπός της κράτησης και το επιτρεπτό της κατ' άρθ. 5§1 περ. δ' ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι η κράτηση αυτή εδικαιολογείτο από την αντίστοιχη ανάγκη για «καλύτερη γνώση της προσωπικότητας του εφήβου» και από την αναποτελεσματικότητα ηπιότερων «μέτρων εκπαιδευτικής αρωγής» που είχαν ληφθεί τον προηγούμενο χρόνο για τον ίδιον αυτόν ανήλικο λόγω τέλεσης εκ μέρους του άλλων κλοπών κ.λπ. παραβάσεων⁴⁰. Πάντως μια νεότερη απόφαση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (18.7.1986) και, στη συνέχεια, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (29.2.1988) σηματοδοτεί, πιστεύω, την απαρχή μιας περισσότερο φωτισμένης αντιμετώπισης του θέματος: Σύμφωνα με την απόφαση αυτή θεωρήθηκε δηλαδή ότι η επανειλημμένη (9 φορές!) κράτηση ενός ανηλίκου σε βελγικά αναμορφωτήρια (*maisons d'arrêt*) επί 15 ημέρες περίπου κάθε φορά και συνολικά για 119 ημέρες «υπό συνθήκες ουσιαστικής απομόνωσης και χωρίς τη βοήθεια προσωπικού με εκπαιδευτικές γνώσεις» δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προωθεί οποιονδήποτε εκπαιδευτικό σκοπό ούτε ότι ανταποκρίνεται στην προϋπόθεση του άρθ. 5§1 περ. δ' ΕΣΔΑ για «επιτήρηση της ανατροφής» του ανηλίκου (υπόθεση *Bouamar*)⁴¹.

6.— Οι γενικότερες τάσεις που διαγράφονται κατά τα τελευταία χρόνια στις ποινικές νομοθεσίες των περισσοτέρων χωρών της Δυτ. Ευρώπης και της Βορ. Αμερικής χαρακτηρίζονται από μια βαθμιαία εγκατάλειψη του προνοιακού προτύπου. Στη θέση του αναζητούνται νέες λύ-

40. Requête No 8500/1979, Απόφαση της Επιτροπής από 14.12.1979 - βλ. *Conseil de l'Europe, Commission européenne des droits de l'homme, Décisions et Rapports*, 18 (1980), 238-249 και περίληψη εις: *Council of Europe, Digest of Strasbourg Case-Law relating to the European Convention on Human Rights*, t. 1, Köln/Berlin/Bonn/München, Heymanns, 1984, 403.

41. *Council of Europe, European Court of Human Rights, Judgment on Bouamar case* (22/1986/120/169), Strasbourg, 29.2.1988, ιδίως σελ. 16-17· πρβλ. G. Cohen-Jonathan, *La Convention Européenne des droits de l'Homme*, Aix-en-Provence/Paris, Economica, 1989, σελ. 322 και σημ. 183.

σεις, προσανατολισμένες στην ελαχιστοποίηση των περιθωρίων για δικαιοστικές αυθαιρεσίες και στην, αντίστοιχα, μεγαλύτερη δυνατή κατοχύρωση των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και του κρατουμένου («δικαιϊκό πρότυπο»), που αποτελούν άλλωστε ειδικότερες εκφάνσεις των τόσο σημαντικών για την εποχή μας «Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Αποφεύγονται έτσι νομοτυπικές υποστάσεις που αφήνουν μεγάλα πλαίσια διακριτικής ευχέρειας των δικαστικών αρχών στον προσδιορισμό των παράνομων πράξεων ή άλλων μορφών συμπεριφοράς (π.χ. «ηθική παρεκτροπή») και των συναφών κυρώσεων (π.χ. αόριστης διάρκειας ποινές). Αποκρούονται, επίσης, μέτρα που θα έρχονταν σε αντίθεση με τις ατομικές επιλογές και την αξιοπρέπεια του δράστη, ίδιως δε η εμπλοκή ενός ατόμου (και δη νεαρής ηλικίας) στις ποινικές διαδικασίες και η «δρυματική» του αντιμετώπιση, εν πάσῃ δε περιπτώσει η αναγκαστική συμμετοχή του σε προγράμματα «μεταχείρισης». Η ποινή θεωρείται ότι δεν πρέπει να κινείται προς την κατεύθυνση της εξατομίκευσης, αλλά να στοχεύει κυρίως σε μιαν αντικειμενική ποσόστωση ανάλογη προς τη βαρύτητα της αξιόποινης πράξης⁴².

Βεβαίως, οι αντιλήψεις αυτές, που πολλές φορές εκτρέπονται σε

42. Βλ. πρόχειρα «Ποινική Καταστολή», ανωτ. (σημ 1), §§ 302 επ., σελ. 276 επ., καθώς και τις εργασίες της Έ. Λαμπροπούλου, Συμβολή στις ιστορικές και ιδεολογικές συνιστώσες του όρου 'μεταχείρηση' του Σχεδίου του Κώδικα Βασικών Κανόνων για την Μεταχείριση των Κρατουμένων (1987), Ποινχρ ΛΗ' 1988, 161-172 και Το σύστημα των κρατουμένων από την εποχή του Big House μέχρι την σύγχρονη φυλακή, περ. Σύγχρονα Θέματα, τευχ. 41-42 (Ιούνιος 1990) με «Αφιέρωμα στο Σωφρονιστικό σύστημα», 26-46: ίδιως 34 επ., όπου εξηγούνται οι λόγοι για τους οποίους τέθηκε υπό αμφισβήτηση το λεγόμενο «αναμορφωτικό ιδεώδες» του προνοιακού προτύπου. Βλ. επίσης στο ίδιο αυτό τεύχος των Σύγχρονων Θεμάτων, 12-20: ίδιως 14 επ. τις ενδιαφέρουσες αναπτύξεις του Βασ. Καρύδη, Οι σκοποί της ποινής: διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα, όπου συσχετίζεται ορθά η εμφάνιση του «δικαιϊκού» προτύπου και η παράλληλη μποχώρηση του «αναμορφωτικού ιδεώδους», με τις ιδέες που αναπτύχθηκαν τότε από την λεγόμενη «κριτική εγκληματολογία». Ο συσχετισμός αυτός στηρίζεται στις θέσεις της εν λόγω σχολής ότι «έαν ο εγκληματίας 'κατασκευάζεται' από την δράση των μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου, στερείται νοήματος κάθε προσπάθεια βελτίωσης, αναμόρφωσης ή κοινωνικής του επανένταξης», καθώς και ότι στην ποινική αντιμετώπιση προέχει η διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών (due process). Η τελευτασία αυτή θέση που υποστηρίζεται επίσης και από συντηρητικούς εγκληματολόγους, επισημάνθηκε κυρίως από τον J. Pitts, ανωτ. (σημ. 20), σελ. 84 επ., όπου και αναφορά στην ιστορική απόφαση Gault (vol. 387 US 1 από 15.5.1967) του αμερικανικού Ανωτάτου Δικαστηρίου - πρβλ. το κείμενο της απόφασης αυτής και εις U.S. Supreme Court Reports, Lawyer's Edition, Second Series, vol. 18, New York/San Francisco 1968, σελ. 527 επ.

δραματοποιημένες απλουστεύσεις για «περισσότερο νόμο και τάξη»⁴³, διεκδικούν τη θέση τους και στον χώρο του Δικαίου των Ανηλίκων. Είναι όμως φανερό ότι το δίκαιο αυτό, λόγω των ψυχολογικών ιδιορρυθμιών που παρουσιάζουν οι ανήλικοι και ιδίως του παροδικού αλλά και εύπλαστου χαρακτήρα της παραβατικότητάς τους⁴⁴, επιβάλλει μιαν ιδιαίτερη σύνεση στη χάραξη της στρατηγικής του. Ο ανήλικος, έστω και αν έχει χειραφετηθεί εντυπωσιακά από τη δεκαετία του '60 και μετέπειτα, εξακολουθεί να θεωρείται (και να είναι) μια προσωπικότητα υπό διαμόρφωση. Ανάλογα με τις επιδράσεις που θα ασκηθούν σ' αυτήν την προσωπικότητα, η περαιτέρω εξέλιξη του ανηλίκου θα κετευθυνθεί προς την παραβατικότητα ή την κοινωνικοποίηση. Επομένως, το κύριο βάρος στην αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλίκων εστιάζεται, όπως και παλαιότερα, στην αποτελεσματική διαπαιδαγώγησή τους. Απλώς ο ανήλικος θεωρείται πλέον περισσότερο υπεύθυνος και άξιος σεβασμού από άλλοτε: πράγμα που σημαίνει ότι η διαπαιδαγώγηση αυτή πρέπει να επιχειρείται (και) με τη δική του προσωπική προσπάθεια αλλά και με παράλληλο σεβασμό από την πολιτεία της προσωπικότητας, της ελευθερίας και της αξίας του ως Ανθρώπου. Γίνεται έτσι σήμερα δεκτός, στο Δίκαιο των Ανηλίκων, ένας συγκερασμός του «προνοιακού» με το «δικαιϊκό» πρότυπο⁴⁵.

7.- Πιο συγκεκριμένα, κύριος άξονας των νέων τάσεων στο θέμα των

43. Τούτο παρατηρήθηκε στη Δυτ. Γερμανία ιδίως μετά την έκδοση της περιώνυμης απόφασης υπ' αρ. 22 από 28.6.1983 του Συνταγματικού Δικαστηρίου (BVerfGE 64: 1984, 261-301: 275 επ. και NJW, 37: 1984, 33-39. Ορισμένες αντιδράσεις στην απόφαση αυτή περιέχονται στα σχt. ἀρθρα και μελέτες που αναφέρω στις εισαγωγικές μου αναπτύξεις, ανωτ. (σημ. 8), σελ. 84 και σημ. 17.
44. Ενδιαφέρον είναι ότι πολλοί χαρακτηρίζουν την παραβατικότητα των ανηλίκων ως απλή συνέχεια του παιδικού παιχνιδιού (eine Fortsetzung kindlichen Spieles) - έτσι: A. Hellwig, Jugendgerichtsgesetz, Berlin, Stilke, 1923, Einleitung κατά παραπομπή του I.K. Παπαζαχαρίου, ανωτ. (σημ. 17), τ. Α', σελ. 59 και σημ. 42. Για τη γενικότερη ψυχολογία του ανηλίκου και τη σχέση της με την παραβατικότητα βλ. την εργασία μου Σύγχρονος πολιτισμός και ανομία των νέων, στον Τιμητικό Τόμο: Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο, τ. Β', Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1987, 117-139: 122 επ. και σημ. 16· βλ. επίσης Jean Chazal, L'enfance délinquante, Paris, PUF (σειρά Que sais-je?), 1976⁹ (1953¹), ιδίως σελ. 15 επ. και Εμμ. Ανδριανάκη, Η επίδραση της ηλικίας στην εγκληματική παρεκτροπή, Αθήνα, Εκδόσεις Κέντρου Εγκληματολογικών Ερευνών, 1982, σελ. 52 και σημ. 107, όπου παρατίθενται οι σχt. παρατηρήσεις του Αριστοτέλη από το έργο του: Ρητορική Τέχνη, βιβλ. Β' κεφ. 12: 1389 a 3 επ.
45. Πρβλ. Νέστ. Κουράκη, Ανήλικοι παραβάτες και ποινική δικαιοσύνη, Νο Β 34: 1986, 175-179 και Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 34, 36, 69 επ.

ανήλικων παραβατών είναι, σύμφωνα με τη διδασκαλία της «ριζικής μη παρέμβασης» (radical nonintervention), για μεν τις ελαφρότερες ή μέστις σήμασίας περιπτώσεις παραβάσεων η εφαρμογή προγραμμάτων αρωγής που τονώνουν το αίσθημα ευθύνης χωρίς να προϋποθέτουν εγκλεισμό σε ίδρυμα (π.χ. παροχή υπηρεσιών σε κοινωφελή ίδρυματα)⁴⁶, για δε τις σοβαρότερες περιπτώσεις αδικημάτων, αυτές δηλαδή που φανερώνουν ταυτόχρονα μια γενικότερη αδυναμία του ανηλίκου να ζει στην κοινωνία χωρίς να δημιουργεί προβλήματα στους άλλους, ο περιορισμός της ελεύθερης διαβίωσής του (π.χ. με τοποθέτησή του σε σωφρονιστικό κατάστημα ή ίδρυμα), αλλά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και με τήρηση των σχετικών συνταγματικών και διεθνών εγγυήσεων για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁴⁷. Χαρακτηριστικό της απήχησης αυτών των νέων τάσεων είναι το γεγονός ότι στη Μεγάλη Βρετανία, δυνάμει της Criminal Justice Act 1982, αντικαταστάθηκε η αόριστης διάρκειας και

46. Για το πολύ ενδιαφέρον αυτό μέτρο της «κοινωφελούς εργασίας» που έχει ήδη εισαχθεί και στη χώρα μας ως τρόπος έκτισης ποινών κατά της ελευθερίας (άρθ. 61 ν. 1851/1989 «Κώδικας Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων»), ενώ επίκειται και η εισαγωγή του ως μορφή μετατροπής, κατ' άρθ. 82 ΠΚ, για ποινές στερητικές της ελευθερίας έως 1 έτος, βλ. π.χ. τη συλλογική έκδοση των *H.-J. Albrecht/W. Schädler, Community Service, Gemeinnützige Arbeit. A new option in punishing offenders in Europe*, Freiburg i. Br., Max-Planck Institut für Strafrecht, 1986· πρβλ. επίσης το έργο «Ποινική Καταστολή», ανωτ. (σημ. 1), § 313 και σελ. 288 επ., όπου γίνεται αναφορά και σε άλλα εξωδικιωματικά μέτρα. Επίσης: *W. Young, Community Service Orders*, London, Heinemann, 1979 και *K. Pease/W. McWilliams (eds.), Community Service by Order*, Edinburg, Scottish Academic Press, 1980.

47. Βλ. *Ed. M. Schur, Radical Nonintervention. Rethinking the Delinquency Problem*, London etc., Prentice-Hall 1973, ιδίως σελ. 23, 169-170 και *All. Morris/H. Giller et al., Justice for Children*, London, Macmillan, 1980, σελ. 66 επί., όπου αναλύονται ορισμένες βασικές αρχές, θεμελιώδεις για το σύγχρονο Δίκαιο των Ανηλίκων, όπως η αρχή της μη τέλεσης μιας αξιόποινης πράξης, η αρχή της αναλογίας των κυρώσεων, η αρχή των οριστών αποφάσεων, η αρχή της ολιγότερο περιοριστικής εναλλακτικής κύρωσης κ.ά. Πρβλ. γενικότερα *D. Lipton, R. Martinson, J. Wilks, The Effectiveness of Correctional Treatment. A Survey of Treatment Evaluation Studies*, New York/Washington/London, Praeger Publ., 1975 (έργο ιδιαίτερης σημασίας, διότι αποτελεί επισκόπηση της αποδοτικότητας «αναμορφωτικών» προγραμμάτων σε φυλακές των ΗΠΑ) και *D. Fogel, The Justice Model for Corrections*, εις: *J.C. Freeman (ed.), Prisons' Past and Future*, London, Heinemann, 1978, 151-177, ιδίως σελ. 163 επ. Ενδιαφέροντες είναι στο σημείο αυτό και οι πίνακες της A. Parizeau, με τους οποίους συσχετίζονται (και αντιπαρατίθενται) τα διάφορα «πρότυπα» αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων - βλ. A. Parizeau, *Les traditions, les institutions et les hommes*, εις D. Szabo et al., *L'adolescent et la société*, Bruxelles: Ch. Dessart, 1972, 136-303: 146 επ., 224, 251, κατά παραπομπή του Iak. I. Φαρσεδάκη, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 127, 144, 159.

«εντατικής αγωγής» κύρωση του «borstal training»⁴⁸ με την ορισμένου χρόνου ποινή «youth custody»⁴⁹, καθώς και το γεγονός ότι στις περισσότερες χώρες (και εννέα στην Ελλάδα) έχουν ήδη αρχίσει να εφαρμόζονται σε μεγάλη έκταση διάφορες εξαιδρυματικές κυρώσεις, όπως η επίπληξη, η ποινή σε χρήμα, η αναστολή εκτέλεσης της ποινής με ή χωρίς επίβλεψη από επιμελητή ανηλίκων και η κοινωφελής εργασία. Σε βαρύτερης μορφής αδικήματα χρησιμοποιείται επίσης η λεγόμενη «ενδιάμεση μεταχείριση» (intermediate treatment), κατά την οποία οι ανήλικοι παραβάτες 15-17 ετών αναλαμβάνουν να περάσουν τις ημέρες τους σε ειδικά κέντρα (day centers), ακολουθώντας εκεί ένα πρόγραμμα ψυχολογικής υποστήριξης, κοινωνικής αγωγής (π.χ. με ενημέρωση για κοινωνικά ζητήματα όπως η πορνεία και ο αλκοολισμός), επαγγελματικής εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας (π.χ. με αθλητισμό)⁵⁰.

8.— Στο πλαίσιο των τάσεων αυτών αποδίδεται, εξάλλου, ιδιαίτερη προσοχή στην εξασφάλιση ορισμένων βασικών δικονομικών δικαιωμάτων του ανηλίκου κατηγορουμένου. Διακηρύσσεται έτσι η ανάγκη για κατοχύρωση εγγυήσεων όπως το τεκμήριο της αθωότητας, η παρουσία συνηγόρου και γονέων ή κηδεμόνων του ανηλίκου σε όλες τις φάσεις της διαδικασίας, η δυνατότητα του ανηλίκου να εξετάζει μάρτυρες και τεχνικούς συμβούλους καθώς και να διατυπώνει τη γνώμη του για τις επιβλητέες σ' αυτόν κυρώσεις ή μέτρα, το δικαίωμά του για άσκηση ενδίκων μέσων αντίστοιχων με εκείνα που ισχύουν για τους ενηλίκους, η δυνατότητα απρόσκοπτης άρσης των μέτρων ή κυρώσεων που έχουν επιβληθεί, όταν αυτό κρίνεται σκόπιμο ή αναγκαίο, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής του ανηλίκου (π.χ. η μη δημοσίευση στον Τύπο πληροφοριών για το αδί-

48. Για το σύστημα Borstal, που κάποτε αποτέλεσε πρότυπο σωφρονιστικής πολιτικής βλ. π.χ. K.N. Βουγιούκα, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 20 επ., K.G. Γαρδίκα, ανωτ. (σημ. 5), σελ. 792 επ., M.N. Μπακατσούλα, Αι μέθοδοι κατατάξεως των εγκληματιών εν Αγγλία, ΠοινΧρ ΙΘ' 1969, 1-25: 6 επ. και τις αυτόθιμη υποστημένεις.

49. BL. B. Huber, Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug im Umbruch. Stationäre Maßnahmen in der Jugendstrafrechtspflege in England und Wales, εις Fr. Dünkel/Kl. Meyer, ανωτ. (σημ. 17), τ. 1, σελ. 672-754: 679 επ. Σημειώνεται ότι και η νέα αυτή ποινή αντικαταστάθηκε το 1988 με άλλη παρόμοιου χαρακτήρα, την detention in a young offender institution: Criminal Justice Act 1988, S.123° πρβλ. το κείμενο των νέων διατάξεων στην περιοδική έκδοση «Archbold», 6th cumulative supplement to the 43d edition, London, Sweet & Maxwell, 1990, σελ. 135 επ.

50. Για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί στην πράξη η «ενδιάμεση μεταχείριση» βλ. Conseil de l'Europe, Affaires juridiques, Réactions sociales à la délinquance juvénile (Recommendation No R(87)20 et exposé des motifs), Strasbourg 1989, σελ. 37, 58 επ.

κημα που διέπραξε) κ.ο.κ.⁵¹. Οι εγγυήσεις αυτές ορθό είναι να ισχύουν, εφόσον αυτό συμβιβάζεται με τη φύση τους, και για εξωποινικές, «κατά παρέκκλιση» διαδικασίες (π.χ. προσπάθεια, μέσω της αστυνομίας ή του δικαστή, για συμφιλίωση του ανήλικου δράστη με το θύμα του και για παροχή ικανοποίησης προς αυτό)⁵², έτοι ώστε να μπορεί ο ανήλικος ν' αποφύγει τη στιγματιστική διαδικασία του ποινικού ακροατηρίου, αλλά χωρίς να γίνονται αυθαιρεσίες εις βάρος του. Για την υιοθέτηση, πάντως, των «κατά παρέκκλιση» αυτών διαδικασιών και στην Ελλάδα, θα πρέπει πρώτα να γίνει περισσότερο ευέλικτη, τουλάχιστον για την περίπτωση των ανήλικων παραβατών, η σχετική διάταξη του ΚΠΔ (άρθ. 43) που καθιερώνει την αρχή της νομιμότητας στην άσκηση της ποινικής δίωξης⁵³. Επίσης, για την αποτελεσματική πραγμάτωση του πλέγματος αυτού των ουσιαστικών και δικονομικών εγγυήσεων υπέρ του ανηλίκου παραβάτη θα πρέπει, νομίζω, να διαμορφωθεί ένα νέο και ξεχωριστό νομοθετικό πλαίσιο, έξω από τον Ποινικό Κώδικα⁵⁴ (π.χ. κατά τα πρότυπα του γερ-

51. Πρβλ. *Conseil de l' Europe*, ανωτ. (σημ. 50), 49 επ.

52. Σχετικά με την «κατά παρέκκλιση» διαδικασία (diversion) - πρβλ. τα όσα αναφέρονται στο έργο Ποινική Καταστολή, ανωτ. (σημ. 1) § 311, σελ. 286 επ. καθώς και την μελέτη που έχει εκδόθει από το γερμανικό *Bundesministerium der Justiz*, *Divercion im deutschen Jugendstrafrecht*, Bonn 1989. Ας σημειωθεί ότι και στη χώρα μας κάποιες τέτοιας μορφής διαδικασίες δεν είναι άγνωστες, αλλά διενεργούνται κυρίως σε δικαστικό επίπεδο και (προς το παρόν) μόνο για κατ' έγκληση διωκόμενα αδικήματα, όπως π.χ. εγκλήματα κατά της τιμής, διατάραξη οικιακής ειρήνης, αυτοδικία, απλή σωματική βλάβη κ.λ.π. Συνήθως στις περιπτώσεις αυτές το δικαστήριο αναβάλλει τη δίκη για σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να έλθουν σε συνεννόηση μεταξύ τους οι διάδοκοι και να γίνει ανάκληση της έγκλησης από τον μηνυτή κατ' άρθ. 117 § 2 ΠΚ - βλ. μια χαρακτηριστική περίπτωση αυτού του είδους (κατάληψη εγκαταλελειμένου κτηρίου από οκτώ νεαρούς το 1985) στην εφημ. «Ελευθεροτυπία» της 4.7.1990, σελ. 13.

53. Ήδη σε παλαιότερη εργασία μου (Η «αποκλιμάκωση» της ποινικής καταστολής. Όροι και όρια, εις: Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκα, τ. Β', Αθήνα/Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1986, 153-185: 179 επ. όπου και περαιτέρω τεκμηρίωση), είχα υπογραμμίσει την ανάγκη «να μελετηθεί η θεσμοθέτηση και στη χώρα μας ενός πιο ευέλικτου συστήματος στη διεκπεραίωση των ποινικών υποθέσεων, με κάποια δηλ. μεγαλύτερη ευχέρεια σκόπιμης δράσεως των αστυνομικών οργάνων, της εισαγγελικής αρχής και των δικαστών...»

54. Τέτοιες προσπάθειες είχαν γίνει στη χώρα μας ήδη κατά τις συζητήσεις επί του ΣχΠοιΝΚ 1983 (βλ. σχτ. έκθεση Ι.Π. Ματσαύκα στην εκδ. I. Ζαχαροπούλου, ανωτ, [σημ. 5] σελ 443 επ. και σημ 2) αλλά και αργότερα, με ad hoc νομοσχέδιο «Ποινικού Κώδικα Ανηλίκων» που έτυχε επεξεργασίας το 1940 από ειδική επιτροπή. Τελικά όμως επικράτησε η αντίθετη άποψη του Ν. Χωραφά για ενσωμάτωση των διατάξεων περί ανηλίκων στον Ποινικό Κώδικα - βλ. *Πρακτικά Συνεδριάσεων των Αναθεωρητικών Επιτροπών του Σχεδίου Ποινικού Κώδικος*, με επιμ. Γ. Καφετζή, τ. Β', Αθήναι, 1963 (εκδ. Υπουργείου Δικαιοσύνης), ίδιως συνεδριάσεις της 26.6.1947 (σελ. 65), της 14.8.1947 (σελ. 91-95) και της 22.8.1947 (σελ. 97 επ).

μανικού Jugendgerichtsgesetz) και να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι όροι για την επιτυχή στελέχωση των σχετικών οργάνων από εξειδικευμένους δικαστές, αστυνομικούς και επιμελητές ανηλίκων.

Αυτονότο είναι εξάλλου ότι πέρα από τα δικαιώματα του ανηλίκου ως κατηγορουμένου, θα πρέπει επίσης και εκείνα που τον αφορούν ως κρατούμενο (ιδίως ο τρόπος έκτισης του μέτρου ή της κύρωσης που του επιβλήθηκε) να διέπονται από τις αναγκαίες εγγυήσεις νομιμότητας και προπάντων από τη δυνατότητα, στις σοβαρότερες έστω περιπτώσεις παραβίασης τέτοιων δικαιωμάτων, να υπάρχει ακυρωτικός έλεγχος από το Συμβούλιο της Επικρατείας, όπως άλλωστε έγινε δεκτό από την Ολομέλεια του δικαστηρίου αυτού (ΟΛΣτΕ 1821/1989) ότι μπορεί να συμβαίνει σε αντίστοιχες περιπτώσεις (επιβολής σοβαρών πειθαρχικών ποινών) για μαθητές σχολείου⁵⁵.

55. Το ενδιαφέρον σημείο αυτής της απόφασης έχει ως εξής: «...Οι πράξεις των αρμόδιων σχολικών οργάνων με τις οποίες επιβάλλονται σε μαθητές οι ποινές που προβλέπονται στο άρθρο 27 του π.δ. 107/1979, εκτός από την ποινή της αλλαγής του σχολικού περιβάλλοντος, αποσκοπούν στη διατήρηση της αναγκαίας στο σχολείο πειθαρχίας και γενικώς στην ομαλή λειτουργία του και συνιστούν μέτρα εσωτερικής τάξεως, τα οποία στερούνται εκτελεστού χαρακτήρα και δεν προσβάλλονται παραδεκτώς με αίτηση ακυρώσεως. Αντιθέτως οι πράξεις με τις οποίες επιβάλλεται η ποινή της αλλαγής του σχολικού περιβάλλοντος αποτελούν, λόγω της ομηρίας τους και των δυσμενών συνεπιών που συνεπάγονται σε βάρος των τιμωρημένων μαθητών, εκτελεστές διοικητικές πράξεις και παραδεκτώς προσβάλλονται με το ένδικο βοήθημα της αίτησης ακυρώσεως. Αν και κατά τη γνώμη ενός μέλους του δικαστηρίου με αιτοφασιστική ψήφο, οι πράξεις των αρμόδιων σχολικών οργάνων, με τις οποίες επιβάλλονται σε μαθητές πειθαρχικές ποινές που μπορεί να κλιμακωθούν μέχρι και την αλλαγή του σχολικού περιβάλλοντος συνιστούν, ανεξάρτητα από τη βαρύτητα της ποινής που επιβάλλεται, εκτελεστές διοικητικές πράξεις, οι οποίες προσβάλλονται παραδεκτώς με αίτηση ακυρώσεως». Για το θέμα αυτό βλ. και A. Mavritáki, Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων και η δικαστική προστασία τους, Ποινχρ ΛΘ' 1989, 161-180: 174 επ. Πρβλ. ακόμη, σχετικά με την ελληνόφωνη βιβλιογραφία για τα δικαιώματα των κρατουμένων, τις εργασίες των Σ. K. Anagnosotáki, Τα δικαιώματα των κρατουμένων, Αθήναι, 1968 και Στ. Αλεξιάδη, Τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων σε διάλογο, Ποινχρ ΛΘ' 1989, 785-800. Από την τρέχουσα αλλοδαπή βιβλιογραφία αξίζει, περαιτέρω ν' αναφερθούν η μελέτη του Al. Spielmann, La protection des droits de l'homme. Quid des droits des détenus? εις Fr. Matscher/H. Petzold (eds.), Protecting Human Rights: The European Dimension. Studies in honour of Gérard J. Wiarda, Köln etc., C. Heymanns, 1988, 589-594 και η συλλογή εισηγήσεων με την ευκαιρία του 7e Colloque international sur la Convention européenne des Droits de l'Homme, Copenhague, Oslo, Lund, 30.5-2.6.1990, ιδίως των K.J. Läng, Luigi Daga και St. Trechsel, σε έκδ. του Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1990 (H/Coll (90) 3, 4 και 15): επίσης G.D. Treverton-Jones, Imprisonment: The Legal Status and Rights of Prisoners, London, Sweet & Maxwell, 1989 και O. Hood Phillips/Paul Jackson, Constitutional and Administrative Law, London, Sweet & Maxwell, 1987⁷, σελ. 512 επ. όπου και περαιτέρω νομολογιακές παραπομπές.

9.– Οι νέες τάσεις στο Δίκαιο των Ανηλίκων και κυρίως η τάση για συγκερασμό του «προνοιακού» με το «δικαιικό» πρότυπο αποτυπώνονται με ανάγλυφο τρόπο και στα δύο σημαντικότερα διακρατικά κείμενα των τελευταίων ετών για τους ανήλικους παραβάτες, δηλαδή (1) στους «Ελάχιστους Κανόνες για την Απονόμη της Δικαιοσύνης στους Νέους» του ΟΗΕ 1985 (αποκαλούνται συνοπτικά «Κανόνες του Πεκίνου» ή «The Beijing Rules») και (2) στη Σύσταση (87)20 από 17.9.1987 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «για τις κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική παραβατικότητα».

10.– Ειδικότερα, στο πρώτο από τα κείμενα αυτά, τους «Κανόνες του Πεκίνου»,⁵⁶ ορίζεται κατ'αρχήν ως «αντικειμενικός σκοπός της αγωγής και μεταχείρισης ανηλίκων που έχουν τοποθετηθεί σε ιδρύματα» η «παροχή σ'αυτούς φροντίδας, προστασίας, παιδείας και επαγγελματικής εμπειρίας, με προοπτική να βοηθηθούν [έτσι] στην εκ μέρους τους ανάληψη κοινωνικά εποικοδομητικών και παραγωγικών ρόλων στην κοινωνία» (κ. 26.1). Παράλληλα όμως με την «προνοιακή» αυτή αντίληψη για «μεταχείριση» (treatment) και «φροντίδα» (care), τίθεται και μια άλλη εξίσου σημαντική ρύθμιση, που εξαίρει, αντίστροφα, την ανάγκη για σεβασμό της προσωπικής ελευθερίας του ανηλίκου: «Περιορισμοί στην προσωπική ελευθερία του ανηλίκου επιβάλλονται μόνο μετά από προσωπική εξέταση και περιορίζονται στο ελάχιστο δυνατόν. Η στέρηση της ελευθερίας δεν επιβάλλεται παρά μόνον εάν ο ανήλικος κριθεί ένοχος μιας σοβαρής πράξης που περιλαμβάνει βία κατ'άλλου προσώπου ή μιας εμμονής στη διάπραξη άλλων σοβαρών αξιόποινων πράξεων και εφόσον δεν υπάρχει άλλη κατάλληλη απάντηση [στη συμπεριφορά του] (κ. 17.1.b και c). Με παρόμοιο πνεύμα διευκρινίζεται ακόμη ότι «η τοποθέτηση ενός ανηλίκου σε ίδρυμα είναι πάντοτε μέτρο ύστατης καταφυγής και για τον ελάχιστο αναγκαίο χρόνο» (κ. 19.1). Επίσης επισημαίνεται στο αξιο-

56. Οι κανόνες αυτοί έτυχαν επεξεργασίας στο Πεκίνο τον Μάιο 1984, εγκρίθηκαν από το 7ο Παγκόσμιο Συνέδριο του ΟΗΕ για την πρόληψη της εγκληματικότητας στο Μιλάνο τον Σεπτέμβριο του 1985 και ψηφίσθηκαν από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ τον Νοέμβριο του 1985 - βλ. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice. The Beijing Rules. New York, U.N. Department of Public Information, 1986. Για τους κανόνες αυτούς βλ. επίσης Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 56 και 77 επ., όπου εντοπίζονται κατά ενδιαφέροντα τρόπο οι διαφορές των Κανόνων αυτών από τις ρυθμίσεις του ελληνικού δικαίου πρβλ. ακόμα Α. Χάδου, ανωτ. (σημ. 25), σελ. 47 επ. και, από γερμανικής πλευράς τη μελέτη του E. Horn, εις German Yearbook of International Law 30: 1987, 225-265.

μνημόνευτο επίσημο σχόλιο που συνοδεύει τη διάταξη αυτή ότι «οι πολλές δυσμενείς επιδράσεις εις βάρος ενός ατόμου που φαίνονται αναπόφευκτες μέσα σ'ένα ιδρυματικό περιβάλλον δεν μπορούν προφανώς ν'αντισταθμισθούν από τις προσπάθειες για μεταχείριση. Τούτο ισχύει ιδιαίτερα για τους ανηλίκους, που είναι ευάλωτοι σε αρνητικές επιδράσεις»⁵⁷. Ανάλογα θεσπίζονται επίσης για την προσωρινή κράτηση, της οποίας συνιστάται «η υποκατάσταση, κάθε φορά που αυτό είναι δυνατόν, με εναλλακτικά μέτρα όπως η στενή επιτήρηση, η εντατική φροντίδα, η τοποθέτηση σε οικογένεια ή σε εκπαιδευτικό περιβάλλον ή οίκημα» (κ. 13.2). Περαιτέρω υπογραμμίζεται ότι οι κρατικές αρχές που ασχολούνται με τους ανηλίκους ναι μεν επιτρέπεται να έχουν την κατάλληλη διακριτική ευχέρεια για ν'αποφασίζουν ως προς τα συναφή ζητήματα σε όλα τα στάδια της διαδικασίας και τους βαθμούς της δικαιοδοσίας, συνάμα όμως θα πρέπει οι ενέργειές τους αυτές να διαπινέονται από ικανή ευθύνη (κ. 6.1 και 6.2) και να εξασφαλίζουν την τήρηση βασικών δικονομικών εγγυήσεων υπέρ του κατηγορουμένου (κ. 7.1). Ιδιαίτερα τονίζεται, επίσης, στις σχετικές ρυθμίσεις και το συνοδευτικό τους σχόλιο, ότι εάν οι αρχές αυτές (και κυρίως η αστυνομία), διευθετήσουν με «κατά παρέκκλιση» διαδικασίες μια υπόθεση ανηλίκου και τον παραπέμψουν να εργασθεί για κοινωφελείς ή άλλους σκοπούς, θα πρέπει προηγουμένων να έχουν τη σύμφωνη γνώμη του ανηλίκου ή των γονέων/κηδεμόνων του, διότι διαφορετικά θα υπάρχει αντίθεση με τις αρχές της Σύμβασης για την Κατάργηση της Αναγκαστικής Εργασίας [ν.δ. 4221/1961] (κ. 11.3 – βλ. όμως και τη διάταξη του άρθ. 2§3 περ. α' ΕΣΔΑ, η οποία, ως *lex specialis*, δεν φαίνεται να καθίσταται ανενεργός από το άρθ. 22§3 Συντ.).

11.– *H γενικότερη κατεύθυνση που διαγράφεται από τους Κανόνες του Πεκίνου είναι, όπως αναφέρθηκε ήδη, η αρμονική σύνθεση του «προνοιακού» με το «δικαιιϊκό» πρότυπο. Τούτο άλλωστε διαφαίνεται και στον κ. 5 για τους σκοπούς του Δικαίου των Ανηλίκων, όπου ορίζεται ότι «το ποινικό σύστημα για ανηλίκους δίνει έμφαση στην ευημερία του ανηλίκου και επιδιώκει όπως η απάντηση στους ανηλίκους παραβάτες ευρί-*

57. Η παρατήρηση αυτή φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από σχτ. εμπειρικές έρευνες - βλ. ίδιως Κ.Δ. Σπινέλλη, *A. Τρωιάνου*, ανωτ. (σημ. 17), σελ. 103 και N. Παρασκευόπουλου, ανωτ. (σημ. 25), σελ. 733 σημ. 11, όπου παραπομπή στο έργο P.A. Albrecht, *Jugendstrafrecht. Ein Studienbuch*, München, C.H. Beck, 1987, σελ. 35, 38 επ.

σκεται πάντοτε σε αναλογία με τις περιστάσεις τόσο των παραβατών, όσο και της παράβασης» (πρβλ. και κ. 17.1 α). Ενώ δηλαδή υπό το κράτος του τιμωρητικού προτύπου η ποινική αντίδραση προς τον ανήλικο παραβάτη είχε ως κύριο γνώμονα την παράνομη πράξη του σε συνάρτηση με το στοιχείο του καταλογισμού⁵⁸, και στη συνέχεια, με βάση το προνοιακό πρότυπο, διακηρυσσόταν (στην αιτιολογική έκθεση του ν. 5098/1931) ότι «εκείνο το οποίον ενδιαφέρει είναι ουχί τόσον η πράξης την οποία πρόκειται να τιμωρήσωμεν, όσον ο ανήλικος τον οποίον οφείλομεν να διορθώσωμεν»⁵⁹, ήδη η προσοχή επικεντρώνεται – και ορθά – στην ανάγκη για παράλληλη συνεκτίμηση και των δύο αυτών παραμέτρων του ζητήματος, δηλαδή και του παραβάτη και της παράβασης⁶⁰. Προς την ίδια αυτή κατεύθυνση φαίνεται ότι κινούνται και δύο άλλα σημαντικά κείμενα του ΟΗΕ: Πρώτον, η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που ψηφίσθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ την 20.11.1989 (ιδίως τα άρθ. 37 και 40)⁶¹ και δεύτερον, το Σχέδιο του «Συνόλου Ελαχίστων Κανόνων του ΟΗΕ για την προστασία ανήλικων στερημένων της ελευθερίας τους», που πρόκειται να συζητηθεί κατά τη διάρκεια του 8ου Συνεδρίου του ΟΗΕ για την πρόληψη της εγκληματικότητας (Αθάνα, 29.8-7.9.1990 - ιδίως άρθ. 2, 11, 12 και 16)⁶².

58. Εκτός από τις ρυθμίσεις των άρθ. 82 και 83 ΠοινN 1834 (ανωτ. § 1), αξιζει επίσης να αναφερθούν εδώ και τα άρθ. 84 και 85 του ίδιου νόμου. Σύμφωνα με το άρθ. 84, εάν κάποιος ανήλικος ηλικίας 10-14 είχε ενεργήσει «μετά διακρίσεως», θα μπορούσε απλώς να ελπίζει σε κάποια μείωση της ποινής του (πρβλ. άρθ. 83 ισχύοντος ΠΚ). Εάν δε ο ανήλικος ήταν ηλικίας μεγαλύτερης των 14 ετών, θα έπρεπε κανονικά να τύχει της ίδιας ποινικής μεταχείρισης με έναν ενήλικο, αφού κατά το άρθ. 85 ΠοινN 1834 «μετά παρέλευσιν των δεκατεσσάρων ετών η νεανική ηλικία δεν χορηγεί καθ' εαυτήν κανέν δικαιώμα εις μετρίασιν της ποινής!» Για το εξωπραγματικό νομικό αυτό πλαίσιο περί ανηλίκων βλ. αναλυτικότερα Γ.Δ. Ληξουριώτη, ανωτ. (σημ. 2), σελ. 177 επ.
59. Βλ. Αιτιολ. Έκθεση για τον ν. 5098/1931, ανωτ. (σημ. 16), σελ. 802· πρβλ. με το ίδιο πνεύμα και Δ.Ι. Καρανίκα, Σωφρονιστική, τομ. Α' Θεσσαλονίκη, 1948, σελ. 401.
60. Πρβλ. πις σχτ. βιβλιογραφικές παραπομπές ανωτ. (σημ. 45) και κατωτ. (§ 13).
61. Βλ. παρουσίαση και μετάφραση της Σύμβασης αυτής με επιμέλεια της A. Ντινοπούλου, στην Αστυνομική Επιθεώρηση του Μαρτίου 1990, σελ. 140-145· πρβλ επίσης την ειδική έκδοση του Le Monde: Dossiers et documents, numéro spécial juillet-août 1989, με θέμα: Les droits des enfants, καθώς και την ειδησεογραφία της εφημ. Le Monde από 28-29.1.1990, σελ. 8 για την υπογραφή αυτής της Σύμβασης από 60 περίπου χώρες.
62. Règles minima des Nations Unies pour la protection des mineurs privés de liberté. Projet de résolution, αριθμ. έγγρ. E/AC.57/1990/L.37 από 15.2.1990 (distr. limitée). Για τους κανόνες αυτούς βλ. ιδίως Fr. Dünkel, Zur Entwicklung von Mindestgrundsätzen der Vereinten Nationen zum Schutz inhaftierter Jugendlicher, ZStW 100:1988, 361-384 και G. Kaiser, Die Entwicklung von Mindestgrundsätzen der Vereinten Nationen zur Prävention von Jugendkriminalität und zum Schutz inhaftierter Jugendlicher, εις: Recht der Jugend, 1989, 44-58 και στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγ. Antonio Beristain με έκδ. επιψ. J.L. de la Cuesta et al., Donostia - San Sebastian, 1989, σελ. 265-280.

12.- Εξάλλου, στη Σύσταση (87)20 από 17.9.1987 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης «για τις κοινωνικές αντιδράσεις στη νεανική παραβατικότητα»⁶³, ακολουθείται κατά βάση η ίδια κατευθυντήρια τάση συγκερασμού του «προνοιακού» με το «δικαιϊκό» πρότυπο, αλλά με μεγαλύτερη, πολλές φορές, έμφαση στον εκπαιδευτικό χαρακτήρα που πρέπει να έχουν ποινές και μέτρα περιοριστικά ή στερητικά της ελευθερίας του ανηλίκου. Έτσι, στην §11 τονίζεται πως «οι παρεμβάσεις της Πολιτείας ως προς τους ανήλικους παραβάτες θα πρέπει να συντελούνται κατά προτίμηση στο φυσικό περιβάλλον διαβίωσής τους και να σέβονται το δικαίωμά τους στην εκπαίδευση και την προσωπικότητα, των οποίων θα πρέπει να ευνοείται η ανάπτυξη». Επίσης, στην §12 ορίζεται ότι η διάρκεια της παρέμβασης θα πρέπει να είναι ορισμένου χρόνου και ν'αποφασίζεται μόνον από αρμόδια δικαστική ή ισοδύναμη διοικητική αρχή, ενώ στην §8 παρατίθενται αναλυτικά όλες εκείνες οι εγγυήσεις που θεωρούνται ότι ενισχύουν τη νομική θέση του ανηλίκου καθ'όλη τη διάρκεια της διαδικασίας (τεκμήριο αθωότητας, παρουσία συνηγόρου και όσα άλλα δικονομικά δικαιώματα αναφέρθηκαν πιο πάνω, στη §8 αυτής της μελέτης). Ιδιαίτερη προσοχή επιδεικνύεται σε μορφές πολιτικής που προλαμβάνουν τη νεανική παραβατικότητα (σε επίπεδα συνολικής κοινωνίας, απόμων «υψηλού κινδύνου» και περιστασιακών παραγόντων), ή υποκαθιστούν την επίσημη στιγματιστική αντιμετώπιση μιας παραβατικής συμπεριφοράς με «κατά παρέκκλιση» διαδικασίες (§§1-3). Υπογραμμίζεται ακόμη η ανάγκη ν'απονέμεται η δικαιοσύνη στους ανηλίκους με διαδικασίες γοργές, από εξειδικευμένο προσωπικό, υπό καθεστώς εχεμύθειας και χωρίς προσωρινή κράτηση του ανηλίκου (εκτός εάν πρόκειται, στην τελευταία περίπτωση, για αδικήματα εξαιρετικής σοβαρότητας και εφόσον έχει προηγηθεί γνωμάτευση μιας κοινωνικής υπηρεσίας με προτάσεις για εναλλακτικές λύσεις) (§§4-10). Εάν τελικά θεωρηθεί απαραίτητη η τοποθέτηση του ανηλίκου σ'ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα, θα πρέπει το ίδρυμα αυτό ν'ανταποκρίνεται στην ηλικία, τις δυσκολίες και το περιβάλλον καταγωγής του ανηλίκου, να είναι μικρών διαστάσεων και να ευνοεί τη δυνατότητα επαφών του ανηλίκου με την οικογένειά του. Θα πρέπει ακόμη η τοποθέτηση αυτή, όπως άλλωστε και η προσωρινή κράτηση, να είναι όσο γίνεται συντομότερη, να τελεί υπό δικαστικό έλεγχο και ν'αποσκοπεί στην παροχή εντατικής εκπαιδευτικής βοήθειας και επιτήρησης προς τον ανήλικο (§§13-15). Τέλος, σε περί-

63. Βλ. ανωτ., σημ. 50.

πτωση που δεν μπορεί, κατά την εθνική νομοθεσία, ν' αποφευχθεί η επιβολή στον ανήλικο μιας ποινής στερητικής της ελευθερίας, θα πρέπει η ποινή αυτή ν' απαγγέλεται με ειδική εμπεριστατωμένη αιτιολογία, να διαφέρει εκείνης για ενηλίκους (να προτιμώνται π.χ. μέτρα ημιελευθερίας και πρόωρης απόλυτης υφ' ὄρον), να γίνεται για την έκτισή της διαχωρισμός στην κράτηση των ανηλίκων από τους ενηλίκους και να εξασφαλίζεται κατά τη διάρκειά της (αλλά και αργότερα) η παροχή σχολικής και επαγγελματικής μόρφωσης στον ανήλικο, με κύριο στόχο τη δημιουργία προϋποθέσεων για την ενσωμάτωσή του στο κοινωνικό σύνολο (§16).

13.– Οι νέες ιδέες για την παραβατικότητα των ανηλίκων έχουν αρχίσει ήδη να εμπεδώνονται και στις ξένες νομοθεσίες, όπως π.χ. στον ιταλικό νόμο της 24.10.1988⁶⁴. Επίσης έχουν αρχίσει να βρίσκουν απήχηση, κατά παρήγορο τρόπο, και στη νομολογία των δικαστηρίων μας. Χαρακτηριστικό είναι εδώ το ακόλουθο απόσπασμα από μιαν απόφαση, την υπ' αριθμ. 14/1987 του Τριμελούς Εφετείου Ανηλίκων Αθηνών (Ποινχρ ΛΘ' 1989, 519-520 και σχετικό σχόλιο των Κ.Δ. Σπινέλλη/Α. Τρωιάνου, αυτόθι, 538-541): «(...) Στο σύγχρονο δίκαιο των ανηλίκων αρισμένων χωρών μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα τείνει να πρυτανεύσει η αρχή της συνυπάρξεως του κοινωνικο-προνοιακού χαρακτήρα και της διαφυλάξεως ορισμένων από τα συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα του κατηγορουμένου δηλαδή ακολουθείται μερικά μεν το «πρότυπο προνοίας» του δικαστηρίου ανηλίκων και μερικά το «πρότυπο δικαιοσύνης». Ο συγκερασμός των δύο προτύπων είναι και ένας από τους στόχους των στοιχειωδών κανόνων για την απονομή της δικαιοσύνης στους νέους» (παραλείπονται οι βιβλιογραφικές παραπομπές).

Εκείνο όμως που επιβάλλεται πλέον να γίνει το ταχύτερο δυνατόν,

64. Στον ιταλικό αυτό νόμο προβλέπονται π.χ. συγκεκριμένες και αυστηρές προϋποθέσεις για την επιβολή του φυλακτικού (επώδυνου) μέτρου της custodia cautelare (άρθ. 23), ενώ παράλληλα παρέχεται η δυνατότητα για ευρεία χρήση θεσμών όπως η «κατά παρέκκλιση» διαδικασία (άρθ. 27) και η probation (άρθ. 28). Ορισμένοι πάντως συγγραφείς θεώρησαν ότι ο νόμος αυτός οδηγεί σε μια σύγχυση της τιμωρίας και της αναμορφωτικής υποστήριξης, χωρίς να καθιστά σαφή τη διάκριση των δύο αυτών κατευθύνσεων, όπως αντίθετα κάνει η νορβηγική και η δανική νομοθεσία: U. Gatti/AI. Verde, Il sistema della giustizia minorile alla riconquista dei territori perduto: osservazioni sulla riforma della procedura penale minorile, εις P. Pazé (a cura di), I minori e il carcere, Ed. Unicopli: Quaderni dell' Associazione Italiana dei Giudici per i Minorenni, 1989, 72-91: Ιδίως 79 επ. Για αντίστοιχες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες σε χώρες της κεντρικής Ευρώπης βλ. H.-J. Albrecht, Zur Reform des Jugendstrafrechts in der Bundesrepublik Deutschland, in Österreich und in der Schweiz, εις: Recht der Jugend, 1988, 387-398.

είναι η γενικότερη εναρμόνιση της ισχύουσας νομοθεσίας μας περί ανηλίκων (που αριθμεί ήδη ζωή 40-50 ετών) με τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες για ουσιαστική συμπαράσταση στον ανήλικο παραβάτη και για παράλληλο σεβασμό των ατομικών του δικαιωμάτων και ελευθεριών, σύμφωνα με τις συγκεκριμένες προτάσεις και επισημάνσεις που δόθηκε η ευκαιρία ν'αναπτυχθούν πιο πάνω (§§ 7 επ.).

Résumé

Droits des mineurs et droits de l'homme. Tendances anciennes et actuelles en Grèce et ailleurs

par

Nestor Courakis*

Selon les sources historiques, le droit des mineurs était très peu développé jusqu'à la fin du XIXe siècle. Les jeunes détenus ou condamnés étaient, en général, incarcérés dans les mêmes prisons que les adultes, aux conditions de vie très désagréables (v. Le Chevalier *Appert, Voyage en Grèce, Athènes, Imprimerie Royale, 1856*, p. 44; *J.Howard, The State of the Prisons in England and Wales, Warrington, 1777* réimprimé avec une préface de *M. Wright, Oxon, Professional Books, 1977*, p. 16; *R. Whitmore, Victorian and Edwardian Crime and Punishment, London, Batsford, 1978*, p. 12).

Certes, le Code Pénal Grec de 1834 avait déjà introduit une série de mesures favorables aux jeunes délinquants, telles que la mesure de la détention séparée et la mesure de l'éducation scolaire (v. art. 3, 28 du Décret sur «La prison pénitentiaire» du 31.12.1836 et art. 82, 83 de la loi Pénale Grecque de 1834). Cependant, faute d'établissements spéciaux destinés à accepter les mineurs, ces mesures ne furent jamais appliquées.

Dans ce contexte, le discours sur les droits de l'homme et du détenu était presque inexistant et par conséquent toutes les catégories de condamnés aussi bien en Grèce qu'à l'étranger (p.ex. dans les états allemands de Prusse et de Baden) étaient soumises à un traitement extrêmement dur, adapté aux principes du modèle «punatif» (v. art. 33, 34 du Décret sur «la prison pénitentiaire» du 31.12.1836).

En effet, le *modèle punitif* se donnait pour but principal, d'une part, la punition de l'auteur afin qu'il soit conscient des conséquences de son acte et, d'autre part, l'exercice d'une contrainte psychologique sur les autres membres de la société, les incitant à se conformer à la loi. Mais, cette

---

* Professeur associé à l'Université d'Athènes. L'auteur tient à remercier Mlle Haris Tsigou, licenciée en Droit, et Madame Martine Plateau de leur aide à l'élaboration du texte français.

conception n'a guère contribué à l'élimination de la récidive criminelle, car elle méconnaissait la nécessité de l'amélioration de la personnalité du délinquant, voire du jeune délinquant. Ainsi, remarquons-nous, au seuil du XXe siècle, apparut à côté du modèle punitif (adopté par l'Ecole Classique du Droit Pénal) un autre modèle dit le *modèle «welfare»*, dont les origines remontent à la fois à l'Ecole Positiviste Italienne (Ferri) et l'Ecole Positiviste Allemande du Droit Pénal (v. Liszt).

A la différence de la conception précédente, le modèle «welfare» se base sur l'éducation et la protection sociale des jeunes délinquants ainsi que des jeunes non-délinquants qui se trouvent à un stade quasi pré-criminel de danger moral (p.ex. vagabonds. Voir les motifs de la loi n° 5098/1931 sur «les tribunaux pour les mineurs»). La réalisation d'un tel projet s'appuyait sur trois mesures essentielles:

- a) l'apprentissage d'un métier,
- b) l'éducation selon les principes de la morale et de la religion,
- c) la discipline et l'«obéissance passive» (sic) aux lois, aux règlements et aux commandements du Directeur de la prison.

La prépondérance du modèle «welfare» devient définitive dans la période suivant la première guerre mondiale. La loi grecque n° 1682/1919 sur «la protection des mineurs vagabonds, mendiants etc.», forgée selon la loi belge du 15.5.1912 sur «la protection des enfants», présente visiblement les caractéristiques de cette nouvelle tendance (v. G. Blondeel, La protection judiciaire de la jeunesse en Belgique, in: Cahiers de Défense Sociale, numéro spécial sur «La protection judiciaire de l'enfance», 1980, p. 7-20; sur les évolutions actuelles dans les autres pays de l'Europe, cf. J. Pharsédakis, Criminalité et contrôle social des mineurs, Athènes, Nomiki Vivliothiki, 1985, p. 145; G. Kaiser, Strafvollzug im Europäischen Vergleich, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983; «Jugendstrafe und Jugendstrafvollzug» sous la direction de Fr. Dünkel/Kl. Meyer, Freiburg, Max-Planck Institut für ausländisches und internationales Strafrecht I: 1985, II: 1986; M. Klein (ed.), Western Systems of Juvenile Justice, Beverly Hills/London, Sage, 1984).

En premier lieu, la loi n° 1682/1929 attribuait aux autorités le pouvoir d'intervenir par quelques procédures (demi)pénales non seulement pour sanctionner les délits, mais aussi pour empêcher certains actes quasi-criminels comme le vagabondage et la mendicité. En second lieu, la loi n° 1682/1929 conférait au Procureur de la République le pouvoir discré-

tionnaire d'infliger des mesures adaptées à chaque cas particulier ou de les modifier ou même encore de les révoquer (v. art. 1: introduction des mineurs dans un établissement public ou privé, destiné à les éduquer et les surveiller jusqu'à leur majorité).

Les dispositions mentionnées, bien qu'elles s'orientent vers la protection des jeunes délinquants, sont fort éloignées des principes essentiels sur lesquels repose le respect des droits de l'homme et du détenu. Pourtant, en raison de circonstances socio-politiques de l'époque, l'esprit du modèle «welfare» domine dans tous les textes juridiques de la période d'après-guerre. Ainsi, au sein d'une telle conception, le Code Pénal Grec de 1950 institue un ensemble de mesures éducatives et thérapeutiques aussi qu'une peine privative de liberté d'une durée plus ou moins indéterminée (v. art. 54, 125, 127 C.P.), qui sont toujours susceptibles d'être modifiées ou révoquées (v. art. 124, 129 C.P.). Citons dans le même contexte les lois n° 5098/1931 et n° 2724/1940, concernant «les tribunaux pour les mineurs». Le premier article de cette dernière loi, paradoxalement encore en vigueur, permet l'internement dans les établissements publics d'éducation même des mineurs âgés de plus de 7 ans qui présentent les signes d'une «déviance morale» (*ante delictum!*). Cette même loi attribue en outre le pouvoir d'ordonner la mesure mentionnée non seulement aux organes judiciaires, mais aussi aux organes administratifs, c'est-à-dire au Ministre de la Justice qui décide après consultation du juge des mineurs (art. 2).

Une telle politique criminelle ne pouvait évidemment avoir un sens que si l'organisation des établissements d'éducation ou pénitentiaires était, en effet, orientée vers un traitement d'assistance psychologique de sorte à donner au jeune délinquant les moyens de s'écartez de son milieu criminel et envisager les exigences de la vie collective. Ce qui n'était malheureusement pas le cas, faute de conditions de vie décentes dans la prison (mauvais traitement, enseignement inexistant, absence d'un projet pénitentiaire concret etc.) et de réadaptation sociale après la mise en liberté.

Le résultat de certaines recherches scientifiques récemment effectuées, établit clairement la relation entre les conditions de vie dans la prison et le phénomène de la récidive criminelle, dont le pourcentage se monte de 30% à 40% sur l'ensemble de la criminalité en Grèce (v. A. *Chaïdou*, Freiheitsentziehende Massnahmen gegenüber jugendlichen Delinquenten in Griechenland, dans *Fr. Dünkel / Kl. Meyer*, supra, t. II, pp.

999-1048: 1039). La pratique des juges grecs consistant à éviter la condamnation des mineurs eut à ce sujet un effet positif. Ainsi, selon les statistiques portant sur la période 1973-1985, 3,14% seulement de l'ensemble des enfants délinquants étaient finalement privés de leur liberté (art. 122§1 C.P.), tandis que pour les mineurs délinquants ce pourcentage varie de 0,8% à 1,4%.

Le problème de la détention provisoire reste, en revanche, toujours à résoudre car le nombre des détenus dépasse souvent celui des condamnés (En 1985, par exemple, 183 personnes étaient provisoirement détenues par rapport aux 122 finalement condamnées).

L'influence du modèle «welfare», adopté également par l'Ecole de la Défense Sociale Nouvelle (v. N. Courakis, Répression pénale, Athènes, 1985 [en grec], pp. 238 s.) est évidente dans le texte de la Convention Européenne des Droits de l'Homme, dont l'article 5§1 d) prescrit que le mineur ne peut être privé de sa liberté que «s'il s'agit de la détention régulière d'un mineur, décidée pour son éducation surveillée ou de la détention régulière, afin de le traduire devant l'autorité compétente». Certes, les conditions «pour son éducation surveillée» (qui relève parfois d'un état pré-criminel) ou de «...sa détention régulière» (qui autorise même les organes non-judiciaires à statuer) ont souvent été taxées d'obscurité et d'ambiguïté propres à entraver la réalisation du but principal de la Convention. La jurisprudence actuelle de la Commission Européenne (18.7.1986) ainsi que de la Cour Européene (24.2.1986) s'orientent heureusement vers un modèle affirmant surtout la protection et le respect des droits de l'homme. (v. affaire *Bouamar Council of Europe*, European Court of Human Rights, Judgment on Bouamar case, sér. A. n° 129, Strasbourg, 29.2.1988 p. 16-17; G. Cohen-Jonathan, La Convention Européenne des droits de l'homme, Aix-en-Provence/Paris, Economica, 1989, p. 322).

Le passage à une conception plus attachée à la protection des droits de l'homme en tant qu'accusé ou détenu est aujourd'hui assuré grâce au modèle *dit judiciaire* (Justice model), déjà adopté par la législation de la plupart des pays de l'Europe Occidentale et de l'Amérique du Nord (v. N. Courakis, Répression Pénale, p. 276 s. et J. Pitts, The Politics of Juvenile Crime, London, Sage, 1988, p. 5). Un tel modèle n'est pas bien entendu applicable dans le traitement pénitentiaire des mineurs, si on ne prend pas en considération les qualités particulières de la personnalité

des mineurs et surtout leur besoin d'une éducation effective, selon les principes du modèle welfare. Ainsi en partant d'un tel raisonnement, la théorie du droit des mineurs tend actuellement à opérer la synthèse harmonique du modèle «welfare» avec le modèle judiciaire.

Le modèle judiciaire est, en principe, axé sur la conception de «non-intervention radicale» (radical non-intervention). Selon cette dernière, dans les cas les moins graves, l'auteur d'une infraction doit être soumis à des peines en milieu ouvert, comme l'obligation de travailler dans un centre d'utilité publique (cf. art. 61 de la loi grecque n° 1851/1989 sur les «Règles principales pour le traitement des condamnés»; *H.J. Albrecht et W. Schädler*, Community Service, Gemeinnützige Arbeit, A new option in punishing offenders in Europe, Freiburg, Max-Planck Institut für Strafrecht, 1986; *W. Young*, Community Service Orders, London: Heinemann, 1979; *K. Pease/W. McWilliams* (eds.), Community Service by Order, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1980, *N. Courakis*, Répression pénale, p. 288 s.). Dans des cas plus graves, l'auteur des infractions pourrait être condamné à une peine privative de sa liberté mais dont la durée sera préalablement déterminée et dont l'exécution assurerait le respect des droits de l'homme et du détenu (v. Ed. *M. Schur*, Radical Non-intervention. Rethinking the delinquency problem, London, Prendice-Hall, 1973, p. 23, 169-170; *A. Morris/H. Giller*, Justice for Children, London, Macmillan, 1980, p. 66; *D. Lipton/R. Martinson/J. Wilks*, The Effectiveness of Correctional Treatment, A Survey of Treatment Evaluation Studies, New York/Washington/ London, Praeger Publ., 1975).

Dans cet esprit, la législation anglaise sur les mineurs a récemment remplacé la peine indéterminée de «borstal training» par la peine déterminée de «youth custody» (Criminal Justice Act 1982), à laquelle s'est substituée la «detention in a young offender institution» (Criminal Justice Act 1988). De même, la plupart des pays européens font face aux infractions en général et plus particulièrement aux infractions des mineurs en appliquant des mesures non-institutionnelles, tout au moins pour les infractions les moins graves (p. ex. la peine pécuniaire, le sursis de l'exécution de la peine avec ou sans mise à l'épreuve etc.). S'agissant d'infractions plus graves, ils adoptent des mesures institutionnelles, comme p.ex. en Angleterre le programme de traitement intermédiaire (intermediate treatment), mis en œuvre dans des centres à caractère éducatif (Day centers – voir *Conseil de l'Europe*, Affaires juridiques,

Réactions sociales à la délinquance juvenile, Strasbourg 1989, p. 37, 58 s.). Dans cette même tendance, on est surtout soucieux de la protection des droits du mineur en tant qu'accusé, à savoir la présomption de l'innocence, le droit d'être défendu par un avocat, le droit d'avoir recours à une instance supérieure etc. L'on se préoccupe davantage encore des procédures non-pénales, appliquées hors du tribunal («*diversion*» «*déjudiciarisation*») pour préserver le jeune délinquant concerné des conséquences d'une stigmatisation sociale et du risque d'être soumis aux actes arbitraires de l'autorité compétente.

L'application des procédures hors du tribunal dans notre pays suppose, d'une part la modification des dispositions du Code de la Procédure Pénale concernant le principe de la légalité des poursuites (v. art. 43 C.P.P.), et, d'autre part, la mise en place d'un cadre législatif nouveau, se situant hors du Code Pénal traditionnel (v. p. ex. l'allemand *Jugendgerichtsgesetz*). Une telle tentative doit en outre assurer la protection des droits de l'accusé, mais aussi des droits du détenu, voire l'exécution des peines ou des mesures infligées.

Au niveau international il serait utile de mentionner deux textes importants qui concernent les droits des mineurs et dont la teneur est à la fois influencée par le modèle «welfare» et le modèle judiciaire. Ce sont:

- a) les «Règles Minima sur l'administration de la Justice des jeunes délinquants» de l'ONU en 1985 (Règles de Beijing).
- b) la Recommandation (87)20 du 17.9.1987 des Ministres du Conseil de l'Europe sur les «réactions sociales à la délinquance juvenile»

Le premier texte vise essentiellement à assurer le traitement et le soin des jeunes délinquants selon les principes du modèle «welfare», ainsi que la protection de leur liberté individuelle (selon le modèle judiciaire). Plus précisément, l'article 19§1 de ces Règles prescrit que l'internement du mineur dans un établissement pénitentiaire est toujours une mesure ultime qui doit être infligée pour une période la plus courte possible. De même la détention provisoire doit être remplacée, à chaque fois que cela est possible, par des mesures alternatives telles que la surveillance, le placement dans un milieu familial ou dans un centre d'enseignement etc. (art. 13§2). L'orientation des Règles de Beijing vers la synthèse harmonieuse des deux modèles précédents (cf. art. 5: «dans le cadre du Droit Pénal la gravité de la peine infligée doit être toujours en conformité avec

les circonstances concernant à la fois l'auteur et l'acte illégal») se répète dans les lignes directrices de la Convention de l'ONU sur «les droits de l'enfant» du 20.11.1989 et du «Projet des Règles Minima sur la protection des mineurs privés de leur liberté» de 1990 (v. *Al. Spielmann*, La protection des droits de l'homme. Quid des droits des détenus?, dans *Fr. Matscher et H. Petzold* (eds.), *Protecting Human Rights: The European Dimension, Studies in honour of G.J. Wiarda*, Köln etc., C. Heymanns, 1988, p. 589-594; *United Nations, Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice. The Beijing Rules*, New York, U.N. Department of Public Information, 1986; *Le Monde, Dossiers et documents*, numéro spécial juillet-août 1989 sur «Les droits des enfants»; *Fr. Dünkel*, Zur Entwicklung von Mindestgrundsätzen der Vereinten Nationen zum Schutze inhaftierter Jugendlicher, *ZStW* 100: 1988, p. 361-384; *G. Kaiser*, Die Entwicklung von Mindestgrundsätzen der Vereinten Nationen zur Prävention von Jugendkriminalität und zum Schutze inhaftierter Jugendlicher, dans: *Recht der Jugend*, 1989, p. 44-58).

Quant au deuxième texte, il poursuit également les mêmes buts que les Règles de Beijing, mais met l'accent sur la nécessité du traitement éducatif des mineurs. Dans cette perspective, la Recommandation (87)20 prescrit que l'exécution des peines doit avoir lieu dans le milieu le plus convenable à l'éducation et au développement de la personnalité du mineur (§11). En outre, elle fait prévaloir des mesures aptes à prévenir la criminalité juvenile ou à substituer à la procédure pénale traditionnelle, fort stigmatisante, une procédure hors du tribunal, en principe, moins stricte (§1-3). Dans le cas où cette substitution n'est pas évidente, la Recommandation (87)20 souligne l'importance des procédures rapides, discrètes et respectant des droits de l'accusé. Elle exclut, à cet égard, la détention provisoire, sauf dans le cas des infractions très graves, sur lesquelles le juge peut statuer après avoir consulté un service social proposant quelques mesures alternatives (§4-10).

Conclusion

Le droit des mineurs, évolue depuis le siècle dernier, dans le cadre de l'évolution plus générale du droit pénitentiaire et de la politique criminelle. Aussi l'auteur se réfère-t-il aux trois modèles reflétant ce changement (modèle punitif, modèle "welfare", modèle judiciaire) et établit le rapport existant entre les modèles et la législation ou la jurisprudence adoptées

envers les mineurs pendant la période citée. Il ressort de cette analyse que le droit des mineurs présente une particularité le distinguant des autres domaines de la politique criminelle et liée à l'état spécifique de la psychologie des mineurs lors de leur puberté.

Tenant compte de cette particularité, les nouvelles tendances du modèle judiciaire, qui mettent l'accent sur les droits de l'homme et du détenu, demeurent imprégnées, en droit des mineurs, de celles, plus anciennes, du modèle "welfare". De fait, les mesures législatives ou autres, relatives au droit des mineurs, s'attachent non seulement à respecter les droits de ces derniers, mais à leur fournir une aide et un soutien pour surmonter leurs problèmes. Ce modèle mixte "welfare et justice" se manifeste, selon l'auteur, dans de nombreux textes juridiques récents du Droit des mineurs, surtout au niveau international: Règles minima de l'O.N.U. sur l'administration de la Justice des jeunes délinquants (1985), Recommendation (87)20 des Ministres du Conseil de l'Europe sur les réactions sociales à la délinquance juvénile (1987) etc.